

En dag med Moberg

Vilhelm Moberg och medierna samt Raskens

Fyra texter

Ingrid Nettervik (red.)

Vilhelm Moberg-Sällskapet

Vilhelm Mobergs Gata 4

352 29 Växjö

Copyright ©

Respektive författare och Vilhelm Moberg-Sällskapet

Tryck: Arkitektkopia i Växjö 2018

ISSN 1653-0993

ISBN 978-91-983849-1-8

Innehåll

Inledning	5
<i>Ingrid Nettervik</i>	
Raskens-epilog	8
<i>Vilhelm Moberg</i>	
<i>Raskens – Vilhelm Mobergs skönlitterära debut</i>	12
<i>Jens Liljestränd</i>	
Vilhelm Moberg och radion	21
<i>Göran Elgemyr</i>	
Vilhelm Moberg – talaren	29
<i>Anna-Karin Carlstoft Bramell</i>	
Vilhelm Moberg-Sällskapets småskrifter	44

Inledning

För trettonde gången hölls förra året (2017) seminariet ”En dag med Moberg”. Platsen var denna gång Emmaboda Folkets Hus (1/7) och temat ”Vilhelm Moberg och medierna”. Mobergs intresse för det nya mediet radion väcktes tidigt. Han insåg dess potential och såg i detta framför allt en marknad för dramatik. Det var ju som dramatiker han hade haft sin första publika framgång genom lustspelet *Kassabrist* (1926). När Per Lindberg blev chef för Radioteatern uppmuntrade han 1929 författare att skriva pjäser avsedda för framförande direkt i radio. Så kom det sig att ett av Mobergs genom tiderna mest spelade och uppskattade lustspel, *Marknadsafton*, hade sin urpremiär 1929 i radio. Lindberg hade redan innan han blev chef för Radioteatern kontaktat Moberg och påpekat behovet av svenska folkpjäser för framförande i radio. Lindberg hade hittat Moberg genom *Allmogedramer* (1929) och insett att här fanns en författare som kunde skriva just sådana pjäser som passade för radioframförande.

Självskrivnen föreläsare på seminariet var Göran Elgemyr. Hans bok *Vilhelm Moberg och radion* med undertiteln *Dramatikern och den obekväme sanningssägaren*, den senaste utgåvan i Vilhelm Moberg-Sällskapets skriftserie, hade just lämnat tryckpressarna och kunde därför lämnas ut till de deltagare på seminariet som var medlemmar i Vilhelm Moberg-Sällskapet. Elgemyr har varit producent på Sveriges Radio, som 1957 blev den nya benämningen på Radiotjänsts programverksamhet. Han har också forskat på den svenska radions historia och utnämndes 2015 till hedersdoktor vid Stockholms universitet. En mera kompetent föreläsare i ämnet kunde man alltså inte tänka sig.

Elgemyr har läst igenom hela den omfattande korrespondensen mellan Radiotjänst/Sveriges Radio och Vilhelm Moberg. Han berättade att ingen hade skrivit så många brev till Sveriges Radio som Vilhelm Moberg. Han gav också exempel på kontroverser. Moberg hörde inte till dem som teg stilla med sina åsikter. Särskilt aggressiv i tonen blev han på 1950-talet då man inte ville släppa fram honom för att tala om rättsröteproblematiken i radio. Mera om detta kan ni läsa om i den tryckta föreläsningen och naturligtvis i Elgemyrs bok som alla sällskapets medlemmar ska ha fått.

Ett intressant exempel på censur av den frispråkige Moberg är Lennart Hylands intervju 1953 med Moberg då han kom med flyg till Bromma från USA där han hade vistats en längre tid. Moberg lyssnade förstås på radioutsändningen av intervjun och blev heligt arg när det framgick att allt som han sagt gällande rättsröten var bortklippt ur den sända intervjun. Spännande är det därför att i Elgemyrs bok kunna läsa hela intervjun i oredigerat skick.

De som var med på årsmötet på Strand hotell i Borgholm den 19 augusti förra året fick dessutom höra intervjun. Elgemyr var en självskriven föreläsare även vid detta tillfälle.

Ett annat aktuellt medium för Vilhelm Moberg var det talade ordet. Han var en flitig föreläsare. Den som noga studerat den verksamheten är Anna-Karin Carlstoft Bramell. Det gör hon redan i sin doktorsavhandling *Vilhelm Moberg tar ställning* (2007) där hon noga undersöker hela Mobergs journalistiska gärning. På hans muntliga verksamhet lägger hon fokus i boken *I sanningens och fantasins namn* (2011) utgiven som nr 23 i Vilhelm Moberg-Sällskapets skriftserie. Här finns också flera tidigare opublicerade tal tryckta, till glädje för den som på djupet intresserar sig för Moberg.

Anna-Karin nämnde bland annat att föredragsverksamheten var viktig för Moberg, som gärna ville möta sin publik. Den verksamheten var en viktig del i hela hans gärning, och det märktes att Moberg trivdes i rollen som talare. Han hade åsikter om vitt skilda ämnen och framträdde i vitt skilda sammanhang. Det kunde handla om politik och juridik lika gärna som om litteratur. Yrkeskvinnors klubb, Uppsala studenters filmstudio, Finlandsmöten och tryckfrihetsmöten är några av de exempel som Anna-Karin nämnde, de stora folkmötena i Vinterpalatset i Stockholm inte att förglömma där han 1952 talade om rättsrötan inför en publik på 1500 personer. Monarkin är ett annat ämne han gärna tar upp. Talekonsten är en sida av Mobergs gärning som har kommit i skymundan menade Carlstoft Bramell som framhöll att Moberg var en skicklig retoriker. Hon påpekade också att han är ett tidigt exempel på en grävande journalist.

Carlstoft Bramell tog också upp problemet att Moberg orättmätigt beskylls för att vara homofob. Det är en problematik som Moberg aldrig diskuterat. Beskyllningen är säkert grundad på beskrivningen av regenten Alexander i satiren *Det gamla riket* som inte intresserar sig för kvinnor. Satiren där har Haijbyaffären som underlag. Moberg skulle knappast ha engagerat sig i denna om han varit homofob, menade Anna-Karin. Något som det är lätt att hålla med om. Till saken hör dessutom att homosexualitet betraktades som en sjukdom fram till början på 1970-talet.

Läs vidare om talaren Vilhelm Moberg i Anna-Karins föreläsning i småskriften och gå gärna tillbaka till hennes bok i detta ämne, som alla medlemmar har fått. Har du blivit medlem senare så kan boken köpas för en billig penning genom sällskapet.

Programmet efter lunch hade Petter Skavlan och Robert Jelinek som huvudpersoner. Skavlan är manusförfattare till den nya filmen som bygger på romanen *Utvandrarna* och regisseras av Daniél Espinosa. Jelinek var producent för ”Varje våg” som sattes upp av Regionteatern Blekinge Krono-

berg och som bygger på skildringen av färden över havet i *Utvandrarna*. I pjäsen spelas samtliga roller av tre skådespelare som skickligt växlar mellan sina olika karaktärer. Skavlan, som är en tränad manusförfattare och som skriver på engelska, framhöll att det kändes viktigt att vara sann mot Mobergs gestalter samtidigt som det är dagens flyktingsituation som ska återspegla sig i filmen. Denna beräknas ha premiär till julen 2018.

Seminariet avslutades med en konsertversion av Folkmusikalen ”Hemstannarna”, en musikalisk berättelse om den svenska emigrationen av Peter Elmberg.

Småskriftens första bidrag ligger utanför ”En dag med Moberg”, men det kändes angeläget att ta med denna tidigare opublicerade text. Den har skrivits ner för publicering i årets småskrift av Viveca Wilhelmsson, dotter till Eva Moberg och alltså barnbarn till Vilhelm Moberg. Texten aktualiserades genom Jens Liljestrands föreläsning om romanen *Raskens* vid årsmötet i Borgholm. Ett av skälen till att detta hade förlagts till Öland var att Moberg hade skrivit en stor del av romanen på Öland sommaren 1926 då han under tre sommarmånader hyrde en stuga i Persnäs. Romanen kom ut 1927 och brukar betraktas som Mobergs skönlitterära debut, även om han hade gett ut flera böcker dessförinnan. 90-årsminnet ville vi fira genom att förlägga årsmötet till Öland.

Fastän det inte heller har någon anknytning till En dag med Moberg, har jag valt att publicera Jens Liljestrands föreläsning i den nu aktuella småskriften. Föredraget är en bearbetad version av avsnittet om *Raskens* i den kommande Mobergbiografin ”Mannen i skogen” (Bonniers). Detta är den första fullständiga biografin över Vilhelm Mobergs liv och författarskap. Den blir årets medlemsbok till Vilhelm Moberg-Sällskapets medlemmar och är något att se fram emot.

Ingrid Nettervik

Raskens-epilog

TJUGONDE KAPITLET

Hur en främling tjugo år senare hittar ett halvruddet trästycke

Det var omkring tjugo år därefter. En dag på våren gick en karl och körde i åker på det gamla soldattorpet, som hört till Momåla rote. Oxarna för årdret sträckte sina tungor efter åkerrenens gröna gräs, gatärlorna kretsade omkring plöjarens jordiga stövlar, när de letade mask i fåran. Luften var lätt och solskenet flödade över jorden, som över sig hade en himlakupa så blå och hög som den endast kan ha om våren.

Då kom det en annan karl ute på landsvägen. Han stannade mittför torpet och tittade på stugan, som alltjämt stod kvar. Tittade sig omkring som om han letat efter en grind, genom vilken han kunde komma innanför gärdesgården. Men grindhålet var igensatt, där fanns nu en stätta i stället. Karlen lade sina händer på stättans översta stång och hoppade över. Innanför var det stubbåker; stigen upp till stugan var upplöjd, för den behövdes inte mer. Men soldatstugan stod ännu kvar och den främmande gick tvärs över klövå kern fram till stugan.

Den hade stått öde länge, efter vad man kunde se. Brädslagningen på väggarna hade en gång målats röd, men var nu grönfläckig av ålder, en del bräder och ribbor fattades och andra hängde helt löst på rostiga spikar, och det grovt tillskrädda timret syntes under dem. Varenda fönsterruta var sönderslagen; fönstren var gapande hål, de syntes svarta och hemska som trollögon. Torvorna på taket hade regnat sönder och blåst bort, och den svartnande nävern inunder låg mestadels bar. Skorstenen var avklädd sin rapping och hade stora hål efter nedfallna stenar på sidor; i sin nakenhet och brustenhets stack den upp som kronan på årens födelseverk

Främlingen gick ett slag omkring stugan, och så stack in huvudet mellan de murkna fönsterbågarna och tittade in. Golvet var uppbrutet därinne, så att endast svarta jorden syntes. Tapeterna på väggarna var avskalade: blott en och annan flaga hängde kvar vid timret, styv av det intorkade klistret. Den stora öppna spiseln, som räckte långt fram på golvet, var sönderfallen. Små högar av dess röda tegelstenar låg på det svarta jordgolvet, och fönsterhålen hade på långt håll skvallrat om förödelse även därinne, men det var snarare värre än man av stugans yttre hade kunnat föreställa sig.

Plöjaren på åkern stannat i sitt ök och kikade nyfiket på den nykomne. Vad kunde det vara för figur, som gick så där och besiktigade en gammal ödestuga? Det var ingen ifrån trakten. När karlen slutligen stack in huvudet i fönstret och förblev stående så en lång stund, kunde inte plöjaren bärga sig längre. Därinne fanns ju inget att se och inget att hämta. Han blev så

nyfiken, att han stampade av sig lite jord på stövlarna och gick bort till stugan.

Främlingen hade just ryckt till sig ett tapetstycke inifrån väggen därinne och stod och betraktade det med frånvarande uppsyn. Det var som om han hittat något han letat efter och tänkt på mycket, det var som om han nu betraktade ett för honom välkänt tapetmönster. Den lösa flagan var en stor ros, som en gång varit glödande röd, ros på grön stängel. Men bleknat hade den väl sedan den klistrades på väggen...

Plöjaren hälsade och sade:

– Dä ä te att titta på stuan här?

Den andre såg upp, något undrande inför tilltalet. Men ingenting hos honom tydde på, att han på något sätt kände sig överraskad under ett egendomligt beteende. Han tittade alltjämt på tapetbiten som om han i den hade ett värdefullt fynd.

– Dä ä ett gammalt soldastörp dä här, se! fortsatte plöjaren, välvilligt och upplysande.

Och han talade om, att han hade en gård uppe i byn och att soldattorpet följt med den gården, när han köpte den, för den förre ägaren hade lagt sig till med det, när blev slut med de gamla soldaterna. På det viset var det till att han gick här och körde i åker nu se...

Och bonden granskade främlingen noga och tycktes vänta, att han i utbyte mot dessa upplysningar skulle tala om vem han var och vad han hade att göra här. Han kunde se, att det var en herrskapskarl, han hade en regnrock av gummi på armen, han hade stjärkrage och manschetter och pressveck på byxorna. Och hans händer var så vita och fina, att man begrep, att han inte hade grovarbete för sig. Det var nog en sådan, som gick omkring och tog reda på gamla saker och ting, som gick och frågade ut gammalt folk, hur det varit förr i världen och som skrev om det i tidningar och böcker sedan. Det brukade komma sådana från städerna ibland. De hade sina anteckningsböcker framme jämt, och så fort man råkade säga ett ord, så skrev de opp det och lät trycka det. Men för det mesta gjorde de det till vad de hörde, så att man knappt kände igen det, när man fick läsa det. Kanske hörde de fel många gånger, för folks mål här i socknen var inte så lätt att begripa för utsocknes, kanske gjorde de om det med vilja, och la ut det så att det skulle låta bättre. Lögn blev det i alla fall det mesta. Det var ingen ände på det man ljög om i tryck om folks leverne i bygderna. Men inte var det så gott för den, som inte var barnfödd på trakten att veta hur det varit och var med allting – han kunde så lätt få det fel för sig. Sådana där ”utfrågare” och ”oppskrivare” brukade fara omkring i sina bilar, för de hade alltid mycket brått. Det såg ut som om den här herrn bara hade apostlahästarna med sig, men det var nog en ”oppskrivare” i alla fall. Och bonden började obedd berätta vad han hört om soldatstugan och dess invånare – som vanligt vid dylika besök.

Jo, Rask hade den siste soldaten hetat. Han hade dött för längesen i världen, långt innan bonden köpte gården här i roten, men sedan hans efterleverska dog var det väl bara en sex sju år. Hon hade bott i en backstuga, som nu var nedriven. Ett hårt och strävsamt folk hade det varit, sades det. Knekten måste ha haft bra krafter, för han hade knogat ihop långa präktiga stenmurar, som han tagit upp ur åkern. Flera tunnland åker hade han brutit opp i hagen i ett svårt stenhie, och mossen därnere hade han dikat ut, för den var torpets slättermad förr. Så nu fick en flera hundra travar säd på torpet, om en bara skötte jorden en smula. På knektens tid hade det väl inte varit så över sig med äringen, men stor barnkull skulle han i alla fall ha fött opp här. Barnen hade kommit ut på alla håll, och det fanns visst inte något kvar i socknen. En av pojkarna skulle ha gått läsvägen och blivit någonting i stan, men man kände inte så noga till vad han blivit.

Oppe i byn fanns en gammal korpralska, som hette Bergströmskan, och hon kunde berätta om Raskens som bott här förr. Från henne hade man det mesta om dem. Knekten hade varit stor som själve Goliat, han hade haft respekt med sig för sina krafters skull och inte varit god att gå på. Han hade slagits och supit, han som alla andra knektar; folk levde ju så illa förr förresten. Svår efter fruntimmer hade han också varit – det med hörde till knektarna förr. Han hade hållit sig till alla möjliga, sade den gamla kärringen; inte kunde ett fruntimmer räcka för en sådan karl. Och hans efterleverska, hustrun hans, vill säga, hade visst inte varit så mycket bättre hon, efter vad den här gamla kärringen sade; det var en gammal historia om henne och en knalle med sina tygpackar. Och en av knektens pojkar hade burit sig illa med en bonddotter från roten – han hade ju gott påbrå – och däkan blev tokig, och hennes far slog ihjäl knektpojken en vacker dag – ja, det var en hemsk historia. Så nog hade det här knektfolket levat illa – ja, Bergströmskan hon kunde tala om det. Av henne kunde han få historier, om han nu ville skriva opp något. Hon var ju litet tafatt och konstig nu förstås, men ett makalöst minne hade den kärringen...

Främlingen gjorde ingen enda fråga, han sa inte ett enda ord. Och inte heller tog han upp någon anteckningsbok och skrev opp. Det såg i stället ut som om han mycket illa berörts av vissa delar av den. Så bonden blev smått förargad. Var det så, att den här herrn inte ville höra något, så skulle han då inte stå här och prata... Andra sådana där brukade minsann höra på och tacka för det de fått höra.

Främlingen betraktade stugan än en gång och sade:

– Egendomligt att den har fått stå kvar så länge.

– Ja, se dä har inte blett av att ja' rivit den. Men i sommar så ska den kull. Ja' ska timret till ett nytt kokhus – dä ä gott å kärningt se, rena furkärnen ä dä se!

– Men satt det inte en trätavla över dörren förr?

-- Jo, å den ligger nock där se!

Bonden pekade på gräset invid trappstenen, och där låg ett hjärtformigt trästycke, som främlingen skyndade sig att ta upp. Den gamla tavlan var halvrudden, men ännu kunde man se de svarta bokstäverna, som målats på den:

”N:r 20 Kongl. Kalmars Regemente. N:r 132 Momåla”.

– Får jag behålla den här? frågade den främmande.

– Visst får ’an dä! Om han nu kan ha nå’n nötta av’na. Den är ju så råten så den ä inte värd en styver te ve ens!

Men främlingen tog det halvruddna trästycket under ena armen och gick sin väg med ett kort tack för gåvan.

Av Vilhelm Moberg, 1927

Opublicerat kapitel, förvaras på Kungliga Biblioteket.

Renskrivet av hans barnbarn Viveca Vilhelmsson 2018-01-02

***Raskens* – Mobergs skönlitterära debut**

Av Jens Liljestränd

Sommaren 1926, för 89 år sen, kom Vilhelm Moberg till Persnäs, på norra Ölands ostkust. Han kom med sin fru Greta och deras dotter Margareta med tåg till Södvik och hämtades sista biten med häst och vagn till ett torp som låg längst ut på en udde. Jag tänker att platsen måste ha känts isolerad jämfört med järnvägsknuten Alvesta. Ett vackert, grönt, flackt landskap med strandängar och obruten utsikt över Östersjön.

För första gången i sitt liv bodde Moberg vid havet.

Efter många års slit i Alvesta hade Vilhelm Mobergs liv tagit en ny vändning efter den stora succén med komedin *Kassabrist* på nyårsdagen 1926. Pengarna flöt in från teatrar både i Stockholm, Göteborg och utländska scener. Han kunde slå av på takten i *Nya Växjöbladet* och nöjde sig med att skriva det han själv kallade ”skräpsmåsaker” i några större tidningar som *Social-Demokraten* och *Smålänningen*. Han och Greta var skuldfria och hade pengar som skulle räcka i åtminstone något år framöver. Över sommaren tog han tjänstledigt i tre hela månader för att komma igång med sitt nästa stora projekt, det som skulle bli romanen *Raskens*.

Men vid sidan av den professionella framgången var Vilhelm Moberg vid den här tiden en ganska skör person. Det är lätt att glömma bort, att bortom den etablerade bilden av en stor, stark och produktiv författare, finns en person som genom hela sitt liv periodvis led av psykiska problem och det som vi idag skulle kalla för utmattningsdepression eller utbrändhet. Det här medförde också olika psykosomatiska besvär, främst magproblem. De här åren på 1920-talet var just en sådan period. I maj, precis innan sommaren, skriver han till sin vän Sven Henning Almqvist och berättar att han haft en sviktande hälsa hela vintern, ”både nerverna och magen har krånglat”, skriver han. Därför började han sommaren med att tillbringa juni månad ensam i Ronneby, förmodligen på Ronneby Brunn, för att kurera sig. Förmodligen började han skriva redan där.

Under de kommande åren var det en rutin han skulle ha, att dra sig undan en period på kurort för vila, diet, långa promenader och arbete i avskildhet, just i början på ett större projekt. Efter att han kommit ut med *Raskens* vistades han på ett liknande ställe, Mösseberg i Falköping, där han fick behandling för sina magsår i mars-april 1928. Återigen, som ett komplement till den stereotypa bilden av Vilhelm Moberg tycker jag man bör citera hur personalen i Mösseberg senare mindes författaren till *Raskens*: En sköterska där har beskrivit honom som ”tvär, fåordig, mager och tunn, fattig och mycket sjuk”.

Men så kom han då efter vistelsen i Ronneby upp hit till Öland, han skrev på sin roman, enligt den lokala legenden satt han ofta på utedasset och skrev med skrivmaskinen i knäet. Greta var nygravid med sitt andra barn, Marianne, och låg enligt samma legend för det mesta till sängs. När han inte skrev så ägnade sig Vilhelm åt att cykla, jaga och fiska, särskilt intresserade han sig för att fiska ål. Någon gång tog han sig också ner hit till Borgholm för att gå på teater, det som livet igenom var hans käraste nöje.

Han fick klart ungefär halva romanen här på Öland och resten skrevs under hösten 1926 i Alvesta. Till nyår var den klar och han skickade iväg den till Albert Bonniers förlag i Stockholm i mitten av februari 1927. Men någon större optimism kände han inte. Han vågade knappt läsa igenom den roman han själv hade skrivit: han skrev: ”Törs inte läsa den av fruktan, att jag skall finna den så dålig, att jag låter den ligga kvar.”

Däremot hade han stora förväntningar på att fortsätta skriva för scenen, där han redan var etablerad, och den 1 april 1927 slutade han som platsredaktör på *Nya Växjöbladet* för att påbörja en ny komedi. Bara några dagar in på den nya tillvaron som frilansande dramatiker fick han brev från Stockholm. Det var Tor Bonnier som meddelade att Albert Bonniers förlag ville ge ut *Raskens*. Tor skrev att han var ”ganska imponerad” av boken. ”Jag tycker det är en levande och äkta skildring, med mycken must och kraft och jag tror nog att den skulle kunna väcka publikens och kritikens intresse.”

I maj skrev de kontrakt och han kunde kassera in sitt första stora förskott för en roman, 1000 kronor. I början på oktober 1927 kom romanen ut. Den fick ett vänligt men inte översvallande mottagande av kritikerna, bland annat av *Svenska Dagbladets* litterära chef, akademiledamoten Anders Österling. Den första upplagan på 3000 exemplar sålde snabbt slut. Till jul fick han ett författarstipendium från Bonniers på 2000 kronor.

För att sätta summan i perspektiv kan man nämna att torpet som familjen Moberg hyrde här på Öland kostade 35 kronor i månaden; det här var alltså pengar som kunde räcka till väldigt mycket. Med *Raskens* fullbordade Vilhelm Moberg resan från radskrivare och lokal kändisskribent till en etablerad författare på nationell nivå.

Det är de yttre omständigheterna kring *Raskens*. Vad kan man då säga om innehållet? Det första man kan påpeka är att det ofta tycks råda ett missförstånd kring hur *Raskens* förhåller sig till Vilhelm Mobergs övriga författarskap. Det är alltså inte hans debutroman, utan hans fjärde skönlitterära bok efter att ha varit verksam som författare under hela 1920-talet. Att den ibland kallas för hans debut eller hans ”egentliga” debut beror på ett slags Stockholmsfixering eller storförlagsfixering inom delar av litteraturhistorien som gör att det som skrivs och ges ut på mindre förlag eller i mer provinsiella sammanhang inte räknas.

Raskens är inte början på Vilhelm Mobergs författarskap, snarare bör man se den som länken mellan dess början och dess mitt, eller det sista steget från ungdomsverken och den seriösa epik han senare presenterade.

Hans två böcker innan *Raskens*, *I vapenrock och linnebyxor* samt *Inom Baggemosa ägogränser*, var skrivna under signaturen Ville i Momåla och kan bäst sammanfattas som två samlingar med självbiografiska anekdoter, där den första boken var en satir över Ville i Momålas militärtjänstgöring i Växjö och den andra på ett mer spretigt vis skildrade Ville i Momålas liv som civil, med en blandning av bygdeberättelser, skrönor och hembygdsromantik med inslag av folktro och vidskepelse.

Även *Raskens* utspelas i Momåla, och även här är grunden fristående berättelser. I flera texter finns det spår av figurer, intriguppslag och miljöskildringar som så småningom skulle leta sig in i romanen. Det är utmärkande för Vilhelm Mobergs verk att hans romaner och dramer, särskilt de tidigare, fungerar som ett slags ändhållplatser för berättartrådar, figurer och miljöer som på vägen dit redan har provats i en rad andra texter, liksom det finns motiv som återkommer och varieras gång på gång i vitt skilda berättelser.

Ett bra exempel på det är folklivsnovellen "Snickare slarver" som han skrev 1923 och då såg som ett av sina främsta alster, den trycktes i *Smålänningen* 1925. I novellen skildras en snickare vars öknamn "Slarver" kommer av att han är en sorglös och oansvarig fyllbult. På vandring en iskall vinternatt säljer han i sitt rusbegär sin ena stövel för att få pengar till brännvin. Resultatet blir förfrysning och kallbrand, och novellen slutar med att den fortfarande lika bekymmerslösa slarvern får snickra sig ett träben. Den här historien känner vi förstås igen från det tragiska slutet på romanen *Raskens*.

Innan sommaren på Öland hade Moberg redan publicerat en rad noveller där huvudpersonen är en knekt vid namn Rask. Mellan 1924 och 1926 trycktes noveller med titlar som "Rasken på fiskarfänge", "Rasken gör regementsmötet", "Rasken kommer från regementsmötet", "I soldatstugan", "Rasken föder upp en gris", "Rasken blir korpral", "Korpral Rask tar tjuvar" och så vidare. I *Smålänningen* hade hans knekthistorier en egen vinjett, "skiss ur en soldatfamiljs liv". *Raskens* var alltså delvis, på samma sätt som *Inom Baggemosa ägogränser*, baserad på en rad fristående berättelser. Om man läser romanen med den kunskapen ser man att det finns vissa partier som känns ganska löst invävda i sammanhanget, som kapitlet där Rasken har så kallad spendering i sin soldatstuga och en av knektarna blir ihjälskjuten i fyllan och villan, en katastrof som sen inte får några konsekvenser för handlingen; den känns alltså mer som en fristående historia.

Den avgörande skillnaden från de tidigare verken är förstås att Gustav Karlsson, som blir knekten 132 Rask, till skillnad från Ville i Momåla, inte är Vilhelm Moberg själv. Det är det första prosaverk han skriver som inte är

vävt kring ett alter ego. Istället skapade han en fantasifigur som bär drag av hans far, 132 Moberg, men som huvudsakligen bygger på ett livstidsförråd av soldatskrönor.

Det är den här förskjutningen: att vända sig bort från det självbiografiska i samtiden och mot ett halvt om halvt uppdiktat förflutet, som tar Vilhelm Mobergs författarskap till en annan nivå i och med *Raskens*.

Raskens var den typ av verk han länge hade längtat efter att få skriva. Vid sidan om komedierna, satiren, skrönorna och bygdeberättelserna fanns under hela 20-talet en längtan att ha råd att göra något annat, att ge litterärt utrymme åt den vemodiga, pessimistiska och melankoliska sidan av hans personlighet. Det var den sidan han ville ge utlopp för, det var hans stora konstnärliga dröm.

Och därför är *Raskens*, när man skalar bort det mustiga språket och det dråpliga och anekdotiska och romantiska, faktiskt en väldigt sorglig berättelse om besvikelse, hopplöshet och den ofullkomliga människans maktlöshet inför sitt öde.

Ödet är centralt i *Raskens* och gör entré redan i första kapitlet. Det är "en lördagskväll mitt i brådaste slåttern", och drängarna Gustav och Johan beordras att gå upp tidigt på söndagsmorgonen för att köra den avlidne soldaten Modig till kyrkan. Med hjälp av en kortlek drar de lott om det otacksamma uppdraget. Johan drar ruter knekt, Gustav spader dam och så är berättelsen igång. Båda drängarna går ut för att dansa och supa, men den här hädiska handlingen – att spela kort om en likfärd – kastar en olycksbådande skugga över lördagsfirandet. Gustav blir lockad och förförd av den vackra Nergårds-Anna, hamnar i slagsmål med sin rival, ligger med Anna i en hölada, vaknar blodig och bakfull och kommer förstas försent till likskjutsen. När han får ett knytnävslag i ansiktet av sin rasande husbonde slår han tillbaka, husbonden faller omkull medvetslös och Gustav springer till skogs.

Alltså: hasardspel, fylla, dans, slagsmål, sex, försummade arbetsplikter, grov misshandel och flykt från rättvisan. Allt det här skildras på 20 sidor. När Vilhelm Moberg gör entré i den svenska litteraturens finrum gör han det med en roman som närmast frossar i mörker och ogudaktigt leverne. Det är ingen gullig och pittoresk miljö som skildras, utan en miljö där människorna är brutala, kåta, giriga och för det mesta rätt ynkliga.

Och i nästa kapitel, när Gustav irrar runt i skogen, möter han pigan Ida som är ute och räfsar och bjuder honom på mat och kaffe. Sen hamnar han på ett rekryteringsmöte där han blir värvad som soldat till den leda roten 132 Momåla, som ersättare till den soldat vars likfärd han själv har försummat. Detta trots att den rika bonden Elias Olsson vill att soldattorpet ska gå till hans son, August.

Så effektiv är inledningen till *Raskens*, fördelad på två kapitel. Drängen omkullkastar hela sin existens, hamnar i skogen och återvänder med en ny identitet och ett nytt namn. I samma veva etableras romanens centrala kärleksobjekt (den kyska Ida respektive den lockande Nergårds-Anna), dess centrala vänskapsrelation (Gustav och Johan, som fortsätter sitt kamratskap under soldatnamnen Rasken och Klangen) och centrala antagonist (den högfärdiga och rika bondfamiljen Olsson).

Det är häpnadsväckande skickligt gjort. *Raskens* förenar med påfallande självklarhet socialrealism (fylla, snusk och misär) med den traditionella berättarkonstens upprepningar, dramatiska bågar, återkommande motiv och tydliga konflikter. Det finns en elegans i intrigbygget som rentav påminner om grekiska ödesdramer: Gustav sviker sin uppgift med likskjutsen av den döde soldaten – och som en konsekvens får han därför själv ta soldatens plats! Och det är inte minst i det här fingerfärdiga bygget som *Raskens* pekar bort mot ungdomsverken och fram mot Mobergs mogna författarskap.

Och den av Vilhelm Mobergs romaner som *Raskens* har mest gemensamt med, är förstås "Utvandrarserien". Det finns många slående likheter mellan de två verken. De utspelas under andra hälften av 1800-talet och kan ses som äreminnen över föräldra- och farföräldragenerationen. De är folklivsskildringar som försöker greppa över ett historiskt förlopp – emigrationen och de sista stamsoldaterna. Och snarare än en intrig i konventionell mening försöker författaren inte styra sina figurer i någon viss riktning, utan låter dem utvecklas naturligt efter sina förutsättningar: till skillnad från till exempel *Rid i natt!* eller *Soldat med brutet gevär* försöker inte Moberg driva något resonemang, det finns ingen poäng annat än att berätta en god historia.

Likheten med *Utvandrarna* finns också i berättarstrukturen med dess fyra huvudpersoner. Liksom Karl Oskar och Kristina är centrum i *Utvandrarna* kan man se Rasken och Ida som den kärnfamilj som också är kärnan i *Raskens*. Kristina och Ida har mycket gemensamt och är på många sätt en gestaltning av Vilhelm Mobergs mor, Ida Charlotta, med sin tålmodighet, envishet och stränga religiositet. Rasken och Karl Oskar har den fysiska kraften och den virila manligheten gemensamt – även om Rasken förstås framstår som en lite mer slarvig och dekadent figur jämfört med den heroiske Karl Oskar!

På andra sidan har vi de två bifigurerna, där Nergårds-Anna har en syster i Ulrika från Västergöhl, också hon sexuellt utsvävande, lockande och stolt. I Utvandrarserien finns ständigt den oförlösta sexuella laddningen mellan Karl Oskar och Ulrika som en nerv genom historien, men i *Raskens* går Rasken och Nergårds-Anna mer rakt på sak! Sist har vi då Klangen, som är försupen och våldsam på ett sätt som skiljer honom från Utvandrarnas Robert, men som med honom delar rotlösheten och opålitligheten. Både han och Robert är figurer som inte passar in, som inte hör hemma, och som därmed är

dömda att gå under. Och liksom Ulrika och Robert är både Nergårds-Anna och Klängen figurer som bryter mot bondesamhällets normer, ett slags skuggpar som Ida och Rasken ständigt har i ögonvrån.

En annan likhet mellan Utvandrarserien och *Raskens* är hur Vilhelm konstruerar sin berättelse med hjälp av enkla, handfasta symboler. I Utvandrarserien är det äpplen, skor, guld, klockor. I *Raskens* finns ett lika starkt exempel. Tidigt i romanen, under den första romansen mellan Ida och Rasken, tar han fram den "gräddgula silkesschaletten", duken som hans mor hade till sitt bröllop, och ger den till henne som en underförstådd fästmansgåva. Senare på kvällen, när han har blivit berusad, försöker han ligga med Ida och hon kastar rasande hans gåva på marken: "Du skulle förstås ta betalt för silkesschaletten nu ...". Skamsen, sårad och besviken går den berusade Rask hem med Nergårds-Anna och har sex. När han dagen efter byter kläder hittar han moderns brudschalett i fickan med en stor smutsfläck som inte går att få bort.

Ida och Rask hittar så småningom tillbaka till varandra och gifter sig, men bitterheten och sveket kastar sin skugga över resten av romanen. Som en parallell lägger författaren ett hundratal sidor senare in nyckelkapitlet om hur Ida, nu gift trebarnsmor, får besök av Skara-Knallen, som vill locka henne att köpa tyger. Han håller upp ett särskilt vackert, rutigt tygstycke som Ida inte kan slita blicken ifrån, och den fräcke tygförsäljaren gör tydligt att han kan tänka sig att sänka priset på tyget i utbyte mot sexuella tjänster. När Ida skriker åt honom att gå sin väg försöker han våldta henne. Hon lyckas i sista stund slå honom medvetlös med ett vedträ och slänger ut honom ur stugan. Det rutiga klänningstyget lämnas kvar, tillskrynklad, i ett hörn av huset. Förtvivlad och skamsen gömmer Ida tyget (detta "ondskans lockmedel") bakom en takbjälke och senare kastar hon det i en göl.

Vi får sedan se hur Skara-Knallen, för att hämnas på Ida, sprider ut ett rykte om att han har fått ligga med henne i utbyte mot tyget. När Rask till slut hittar det gömda tygstycket får han sina misstankar bekräftade. Därifrån går det utför i deras äktenskap och han går raka vägen tillbaka till – Nergårds-Anna.

Alltså har vi tyget som en hörnsten i berättelsen om Idas och Rasks misslyckade äktenskap, tyget som leder till sexdrift, som leder till bitterhet, och som till slut leder Rask bort från Ida (som står för hårt arbete, gudfruktighet, disciplin och moral) och i armarna på Nergårds-Anna (som står för synd och prostitution men också erotik, flärd och sorglöshet). Tyget som smutsas ner, fläcken som aldrig går att få bort.

Gemensamt med Utvandrarserien, slutligen, är sorgen, pessimismen och mörkret i *Raskens*. I *Sista brevet till Sverige* dör Kristina för att hon bejakat sin kärlek till Karl Oskar, och sedan blir Karl Oskar invalid när han ska fälla den sista eken på sina ägor. *Raskens* slutar förstås med att Rask möter den numera utslagne Klängen, som vandrar vägen fram i trasiga skor. De dricker

brännvin, och drabbad av medlidande ger han i ett plötsligt infall den gamle kamraten sina nya storstövlar och skyndar sig själv hem i praktiken i strump-lästen. Rädd att förfrysa foten bultar han på Nergårds-Annas port, men hon har ett annat sällskap och släpper inte in honom. Väl hemma är foten förlorad. Den goda gärningen leder till kallbrand och – eftersom Rask vägrar acceptera amputation – döden. Och hans uppoffring för kamraten är förstås förgäves, läsaren förstår ju att Klangen ändå tänker sälja sina stövlar för brännvin i närmsta stad. Livet i *Raskens* är, precis som i *Utvandrarserien*, grymt och orättvist.

Och samtidigt finns försoningen där. Efter kapitlet om Rasks förfrysning och död följer berättelsen om Idas liv efter begravningen, då hon försonas med Nergårds-Anna och för första gången träffar den dotter som hon fått tillsammans med Rask. Som en parallell till den sista, olycksbådande konfrontationen mellan Rask och Klangen visar mötet mellan Ida, Anna och den lilla flickan mot en ljusare framtid. Och på romanens allra sista sida ser vi, genom den högfärdiga Bergströmskans indignerade ögon, hur Ida bjuder Lill-Anna på kakorna som blivit kvar från begravningen. Tygstycket, som tidigare varit symbolen för split och osämja, laddas nu i stället med solidaritet och gemenskap:

”Se där, satt inte Ida och plockade till Raskens och Annas horunge den ena kakan efter den andra! Ja, allt som var över på kakskålen knöt hon in i en schalett och stoppade till henne!”

Genom att låta Rasks änka visa generositet och välvilja mot Nergårds-Anna och "horungen" kompletteras också porträttet av Ida. Om Rask är en gestaltning av mannen/soldaten som en ibland karikatyraktig bild av Vilhelms far, Karl Gottfrid, är Ida en mer idealiserad bild av hans mor. Scenen där hon bjuder sin döde mans oäkta dotter på begravningskakor är laddad med en sorts Kristussymbolik (man kan och bör förstås jämföra med scenen i *Invandrarna*, där Kristina delar den sista maten i sin matsäck med Ulrika och hennes dotter Elin). Den andra sidan av den kristna kärvheten och strängheten, åtminstone i Vilhelms tankegångar, var medmänsklighet, empati, generositet och förlåtelse. Efter att ha skildrat en värld av synd, smuts, snusk och förgänglighet gör romanen till slut Ida till sin moraliska vinnare och hennes tyg blir åter rent.

Slutligen några ord om romanens slut. Förlaget lyckades få Moberg till en viktig eftergift: han tog bort romanens två sista kapitel. Det näst sista hette ”Raskens efterleverska” och skildrade Idas sista tid som gammal ”korpralska”; det publicerades långt senare i *Berättelser ur min levnad*. I det andra och sista, det som alltså var det ursprungliga manuskriptets tänkta avslutning, skildras hur en man många år senare besöker det övergivna, förfallna soldattorpet, går rakt genom åkern eftersom stigen är igenväxt och sticker in huvudet genom de murkna fönsterbågarna där glaset sen länge är sönderslaget:

”Golvet var uppbrutet därinne, så att endast svarta jorden syntes. Tapeterna på väggarna voro avskalade; ... Den stora öppna spiseln ... var sönderfallen. Murbruket var kringstrött överallt.”

Genom en nyfiken bonde, ägare till gården som marken numera tillhör, får vi främlingen beskriven för oss:

”Han kunde se, att det var en herrskapskarl han hade framför sig; den främmande hade en regnkappa av gummi på armen, han hade stärkkrage och manschetter och pressveck på byxorna. Och hans händer voro så vita och fina ...”

Bonden börjar berätta för främlingen om det liv som en gång har levats på platsen, om den legendariske kraftkarlen Rasken, som ”hade varit stor som själve Goliat”, den stöddige karlen som hade slagits, supits och varit svår efter fruntimmer, om hans änka, som ”inte varit så mycket bättre”. ”Så nog hade det här knektfolket levat illa”, konstaterar bonden. Barnen har alla lämnat socknen och ryktena som går om den yngste, Karl, som sägs ha gått läsvägen och ”blivit någonting i stan, men man kände inte så noga till vad han blivit.”

När bonden osentimentalt berättar att han tänker riva det förfallna soldattorpet till sommaren är det författarens sätt att markera att allt det vi lärt känna i *Raskens* är på väg att försvinna inför våra ögon; den roman vi nyss har läst är det enda som kommer återstå. Efter indelningsverkets nedläggning 1901 försvann stamsoldaterna snabbt efter en övergångsperiod, och var i princip helt utstrangerade efter första världskriget. Hans eget barndomshem, soldatstugan i skogen, hade stått obebott och förfallit sedan familjen flyttat; 1924 revs det. När Moberg skrev sin roman var det ett försök att fånga en utdöende kultur, en del av svenskt folkliv som snabbt var på väg att bli historia. Precis som Karl Oskar och Kristina har Rask och Ida bleknat bort i det förflutna, blivit en del av sagan och legenden.

Kapitlet ströks på förlagets inrådan och efter ”moget övervägande” av Vilhelm. Beslutet gör *Raskens* till en bättre roman, men fullbordar samtidigt just den förlust som han ville skildra i det kasserade kapitlet. Att *Raskens* är berättelsen om något vi aldrig kan få tillbaka, om en författare som har blivit en främling, för det är ju han, det är Vilhelm själv som vandrar runt bland bråten i det övergivna huset, i en förlorad värld.

Det fick i stället rymmas i den dedikation som trycktes på romanens försättsblad: ”Till mor och far.” Det är en dedikation som bör tolkas mycket bokstavligt, det är sonens gåva till minnet av sitt föräldrahem. Med sina närgångna beskrivningar av fylla, sex och misär det kanske tyckas som ett lite passivt-aggressivt sätt att tacka för sin uppväxt. Samtidigt var den osminkade realismen i sig Vilhelms sätt att hylla sin släkt. I polemik med en sentimental och förskönande bild av den fattiga landsbygden hade han skildrat svält, otrygghet, förtappelse och social splittring. I *Raskens* ser vi Vilhelms konstnärliga klasskamp ta form: att i berättelsen om allmogen

erövra en ny litterär arena, att berätta om armod och slit, om ynkedom och storhet, om att uthärda och överleva, om det tysta, strävsamma småfolket.

Ett folk som han ändå verkar ha varit fast besluten att lämna bakom sig. Som vuxen skulle han sällan återvända till föräldrahemmet, mer än för kortare vistelser kring högtiderna och om somrarna. Han behöll inte kontakten med några av sina barndomsvänner och umgicks sporadiskt med sina äldre släktingar.

Hans egna barn skulle aldrig komma nära hans ursprung, varken Moshultamåla eller slakten som fanns kvar där. När jag träffade hans dotter Birgitta sista gången så berättade hon om Karl Gottfrid och Ida Charlotta som två människor hon egentligen aldrig stod nära. Från de få besöken i faderns föräldrahem mindes hon bara fattigdom, isolering och främlingskap. Till och med dialekten, deras sätt att prata, lade sig som en vägg mellan då och nu.

”Man förstod inte ens vad farmor och farfar sa. De var som från en annan värld.”

Föredraget är en bearbetad version av avsnittet om "Raskens" i den kommande Mobergbiografen "Mannen i skogen" (Bonniers).

Vilhelm Moberg och radion

Av Göran Elgemyr

Vilhelm Moberg kom 1953 till Bromma flygfält från USA, där han hade arbetat i ett års tid på romanen om Invandrarna. Ett stort pressuppbåd mötte honom. Intresset var stort, alla ville ha en intervju. Där fanns till exempel Jolo på *Dagens Nyheter*, men också Lennart Hyland från *Dagens Eko*.

Det var inte vem som helst som kom hem till Sverige. Moberg var en av Sveriges mest lästa författare. Hans bok om *Utvandrarna* hade blivit en stor succé. Han var också en framstående dramatiker, spelad på alla landets scener och utomlands och i radio. Det fanns en stor förväntan, man ville höra vilka planer Moberg hade för framtiden.

Moberg var också en viktig samhällsdebattör sedan länge. Nu hade han engagerat sig i de pågående rättsaffärerna. 50-talet var rättsrötans årtionde. Det var Kejne- och Haijbyaffärerna, det var också Unmanaffären. Moberg hade med liv och lust gått in i alla. Hatad eller avskydd av en del, uppskattad av andra. Meningarna gick starkt i sär om Moberg. Jag tvekar inte att säga att det finns paralleller till August Strindberg. Det noterades också av samtiden.

Det jag nu har sagt med utgångspunkt från återkomsten 1953 är Moberg i ett nötskal. Och det var också på det sättet som han framträdde i Hylands intervju. För den beprövade och erfarne Lennart Hyland var det ett kraftprov att möta Moberg. Han skulle inte få det lätt, han visste vad som väntade honom. På Radiotjänst, som Sveriges Radio hette då, förstod man säkert att Moberg skulle komma in på rättsaffärerna, som Radiotjänst inte släppt fram i debattform och inte alls intervjuat honom om. Radiotjänst skyggade för kontroversiella frågor på den här tiden.

Nu kunde man inte bara på Radiotjänst nonchalera den store författarens hemkomst efter lång bortovaro. Moberg var, visade det sig, på sitt bästa humör på Bromma, trots den långa flygresan, och då kunde man vänta sig vad som helst. Han drev med Hyland, kan man gott säga. Han gjorde det inte lätt för honom. Hyland försökte hela tiden komma in på författarskapet och vad Mobergs läsare kunde vänta sig. Moberg i sin tur försökte hela tiden komma in på rättsaffärerna. De möttes nästan aldrig.

Vilhelm Moberg noterade genast att de som mötte honom på flygplatsen var huvudsakligen åtalade personer i de pågående rättsaffärerna. Alltså personer som hade engagerat sig i de olika affärerna och blivit åtalade. Det glädde Moberg att den gamla kretsen höll ihop.

På flygplanet hade han kommit på att han skulle föreslå radiochefen en diskussion i radio om rättssäkerheten och likhet inför lagen och dithörande problem. Vore inte radion ett lämpligt forum för ett fritt meningsutbyte i ett demokratiskt land om dessa frågor, frågade han Lennart Hyland. Moberg

tänkte sig att statsministern, justitieministern, JK, JO skulle delta. Och naturligtvis de personer som blivit satta i fängelse eller förklarats sinnessjuka för sitt engagemang i rättsaffärerna. Ingen dålig uppsättning. Moberg kan inte gärna ha trott att det här var genomförbart.

Lennart Hyland var djärv nog att föra på tal att det fanns ett par platser lediga i Svenska Akademien. Moberg grep tillfället: ”Är det Birger Ekeberg? Som avgått med anledning av Haijbyaffären?” Moberg åsyftade riksmarskalken. – ”Nej, det är Sven Hedin och ...”. Moberg svarade: ”Javisst. Han är död nu. Han var ju en gammal quisling, medarbetare i quislingpressen under kriget. Vem ska efterträda honom då? Det måste ju vara en quisling, förstås.”

Själv skulle Moberg gärna bli medlem i Svenska Akademien för att driva en rättsvärnskampanj där, förklarade han för Hyland.

Ekot kortade ner intervjun avsevärt, vilket var naturligt, platsen var begränsad. Det var ett vanligt redigeringsarbete. Men det var de kontroversiella delarna som togs bort. Moberg lyssnade naturligtvis på kvällsekot. Snabbt uttalade han sig i *Aftonbladet*: Jag känner mig som hemma igen, sa han, eftersom det första som händer mig är att jag blir censurerad i radio.

Min bok om Vilhelm Moberg och radion bygger på hans långa och intensiva brevväxling med Radiotjänst och senare Sveriges Radio, från 1929 fram till sin plötsliga död 1973. Tragiskt nog valde han att förkorta sitt liv.

Det är en unik brevväxling som förvaras i radions dokumentarkiv. Ingen svensk författare har under så lång tid skrivit ett så stort antal brev till programföretaget som Moberg gjort. Breven belyser inte bara hans utveckling som radiodramatiker utan också hans opinionsskapande roll. Eftersom han var så kontroversiell kastar brevväxlingen också ljus över programföretagets programpolitik. Han fick en viss programpolitisk betydelse. Samtidigt angrep han med frenesi monopolradion.

Det är en fröjd att läsa Mobergs brev. Det är en skapelseprocess som man blir delaktig i. Man riktigt ser honom vid skrivmaskinen. Hur han med kraft trycker ner tangenterna, stryker över ord, och till sist förser brevet med impulsiva understrykningar.

Jag nämnde att brevväxlingen med Radiotjänst började 1929. Det var det året som Radioteatern startade som en egen avdelning. Radioteaterchef blev Per Lindberg, en av de skickligaste regissörerna vid den här tiden. Han togs från Dramaten och fick stor betydelse för Radioteaterns uppkomst och utveckling.

Per Lindberg hade fått ögonen på Moberg. Redan innan han tillträdde som teaterchef hörde han av sig till Moberg. Han berättade att radion skulle få ”ett kännbart behov” av svenska folkpjäser skrivna direkt för radion, vilket ställde speciella krav. Örats teater som det var. Han ville att Moberg skulle skriva folklustspel. Han hade läst och tagit intryck av en samlingsbok med *Allmogedramer*, som Moberg hade skrivit.

Sitt genombrott som författare Moberg haft bara några år tidigare. På Blancheteatern i Stockholm uppfördes 1925 det samhällskritiska lustspelet *Kassabrist*, som blev en succé. Den handlade om förskingringsfall, som var vanliga på 20-talet. Det fanns tidningar som hade som stående rubrik "Dagens förskingring". Till och med den sparsmakade teaterkritikern Bo Bergman var berömmade. Komedin såldes till utlandet och för pengarna kunde Moberg 1926 ta ledigt några månader som lokalredaktör för *Nya Växjöbladet* och skriva på romanen *Raskens*. Det gjorde han i en stuga på Öland. Romanen fick god kritik av författaren Anders Österling i *Svenska Dagbladet*: "Namnet Vilhelm Moberg är nytt, men hör tydligen till dem, som bör läggas på minnet." Moberg var en löftesrik begynnare, tyckte han.

Moberg skrev på kort tid allmogekomedin *Marknadsafton*, som fick bra kritik. Lindberg anförtrode också Moberg vid samma tid att bearbeta *Värmlänningarna*. Det var ett djärvt grepp att sätta Moberg på denna nationalklenod. Det gick bra, bearbetningen fick fina lovord. Mobergs lycka som pjäsförfattare var nu gjord. Han förstod radioteaterns speciella krav och svårigheter.

En pjäs 1933, *Hustrun*, vållade debatt i konservativa tidningar. Eftersom den innehöll åtskilliga ruskigheter var den olämplig att sända i radio, särskilt på en söndag, ansåg man. Programrådet, en tidig föregångare till Radionämnden, friade den. Men höll med om att den inte borde ha sänts en söndag. Ett par år senare satte Dramaten upp den. Det var betydelsefullt för Moberg.

Mobergs framgångar på Radioteatern gjorde att han började spelas på andra håll. Han hade också en sällsynt förmåga att omarbete ett arbete till andra konstarter. En roman kunde bli ett drama och också ett filmmanus.

Moberg blev en ständigt återkommande pjäsförfattare på Radioteatern. Många pjäser fördes upp på nytt under åren. Bara något år före Mobergs död sändes debuten *Marknadsafton*. Cirkeln var nu sluten kan man säga. Moberg var nöjd med att regissören Pi Lind skulle ta hand om nyuppsättningen 1971. I samband med det skrev Moberg i ett brev till radioteaterchefen: "Själv tycker jag att utvecklingen i världen för varje dag blir alltmera skrämmande: Min enda tröst inför denna 'utveckling' är att det nu blir lättare än förr att lämna världen."

Moberg upplevde många radioteaterchefer. Överlag var det ett gott förhållande. Det hade att göra med att Moberg var viktig för Radioteatern, han var en av de mest spelade författarna. Vice versa var Radioteatern viktig för Moberg. Även om gaget var lågt, så var det en stadigvarande inkomst. Samtidigt var det naturligtvis en bra marknadsföring för honom. Det var bara ett par gånger som det skar sig riktigt. Första gången var 1933, då radioteaterchefen Carl Anders Dymling kritiserade den nyskrivna pjäsen *Lördagsnatt*, som han fann bagatellartad. Han ville nästa gång ha "ett manus av högre dramatisk valör".

Naturligtvis blev Vilhelm Moberg sårad och svarade med att kritisera framförandet. Det visade sig sedan att pjäsen fick bra kritik. Till och med *Nya Dagligt Allehanda* berömde Moberg och skrev: ”Han har en del av Strindbergs drastiska skildringskonst och konstnärliga intuition. Lätt målning ger han publiken alla ingredienser i ett folkskådespel.”

Andra gången var 1959, då Radioteatern sände en dramatisering av romanen *Invandrarna*. Radioteatern fick ett argt telegram från Vilhelm Moberg som var i Locarno: ” Skandalen får inte fortsätta. Vädjar. Inhibera utsändningen söndag. Betalar tillbaka honoraret.” Vad hade hänt? Jo, radioarrangemanget hade fått dålig kritik i flera tidningar. Bland annat gällde det skådespelarnas inlärdia dialekt. När Moberg fick tillfälle att lyssna retade han upp sig på skådespelaren Hans Strååt, som spelade Karl Oskar. Radioteaterchefen fick sig detta till livs:

Varje gång Hans Strååt öppnade munnen gick det som en kniv genom mitt bröst. Det var helt enkel en skandalös rollprestation. Han gnällde ju och tjafsade hela tiden som den värsta buskteaterbonde. Han kunde lätt förväxlas med Stig Järrel när han gnäller fram gubben Johannes parodiska tirader i radio om kvällarna. Han gjorde helt enkelt Karl Oskar löjlig.

Kritiserar Radiotjänst under andra världskriget

Under andra världskriget blommade Vilhelm Moberg ut som debattör och samhällskritiker. Sin pacifistiska hållning lämnade han nu bakom sig. När Sovjet anföll Finland i slutet av 1939 blev han en av de främsta i den snabbt växande Finlandsrörelsen, för att väcka opinionen för Finlands sak är vår, som det hette. I brev till radiochefen kritiserade han radion för den försiktiga hållningen. Han ansåg nu och senare att radion var alldeles för regeringstrogen och det gällde även TT (Tidningarnas Telegrambyrå), som skötte nyhetstjänsten i radio.

Kritiken 1941 berodde främst på förhållandet att TT hade undanhållit lyssnarna känsliga uppgifter om förhållanden i de ockuperade grannländerna. Moberg skrev till radiochefen och påpekade att när nu radion undanhöll lyssnarna viktiga nyheter om tyskarnas framfart i Danmark och Norge, så bedrev den därmed en för Sveriges frihet och oberoende skadlig verksamhet. Jag kan inte se annat än att Moberg hade rätt i sin kritik mot Radiotjänst.

Vilhelm Moberg fick 1941 en stor framgång med beredskapsromanen *Rid i Natt!* Den handlar om en tysk godsägares brutala behandling av fria byamän på 1600-talet här i Sverige. Udden var naturligtvis riktad mot Nazi-Tyskland. Moberg dramatiserade romanen och fick stycket uppfört på

Dramaten och den blev också film. Hjalmar Gullberg som då var chef för Radioteatern såg till att det blev en uppläsning i radio och han lät 1942 sätta upp den dramatiserade versionen. Dramaten hade, försiktig som den var, tagit bort ordet tysk och i stället skrivit utlänning. Gullberg behöll ordet tysk.

Relationerna mellan Gullberg och Moberg var mycket goda, trots att Moberg i all vänlighet kom med kritik mot Svenska Akademien, som Gullberg tillhörde: ”Varför rensar ni inte ut hrr Böök och Hedin ur svensk-tyska akademien?”, frågade han i ett brev. Böök var litteraturprofessor och kritiker, Hedin den världsberömde upptäcktsresanden och hyllaren av Hitler in i det sista. För Moberg var det obegripligt att Gullberg på sammanträdena i Akademien kunde sitta och se in deras förrädartrynen.

Sin kritik mot Radiotjänst offentliggjorde inte Moberg under krigsåren. Han var mån om att få tillgång till radion, avstängd som han var på många håll på grund av sin fräna hållning gentemot Samlingsregeringens eftergiftspolitik. Det var bara ett fåtal tidningar som publicerade hans artiklar eller refererade hans föredrag. Till dem hörde främst *GHT*, *Eskilstuna-Kuriren* och Ture Nermans *Trots allt!*

I radio framförde Moberg kåserier om hur landstormsman 567 Moberg gjorde vaktjänst i ett bevakningskompani i Nynäshamn. Han hade sett till att bli inkallad. Det framgår i brev att han till och med accepterade att bli censurerad. Han måste ha varit mycket angelägen. Vid olika tillfällen manade Moberg i radion fram den svenska försvarsviljan. Det var i linje med den propaganda som Radiotjänst bedrev för att få en samling kring svenskheten och fosterlandet.

Moberg och rättsröteaffärerna

Under första hälften av 1950-talet rullades den ena rättsaffären efter den andra upp. Rättsröta blev ett begrepp. Höga myndighetspersoner och statsråd ifrågasattes. Den flitigaste debattören var utan tvekan Vilhelm Moberg, som lät författarskapet träda tillbaka. Han myntade ordet vänskapskorruption.

Moberg fick utstå mycket kritik och hån för sitt engagemang. Han anklagades för att vara rättshaverist, bråkmakare och den som genom sitt agerande på ett olyckligt sätt förstörde den påstådda rättsrötan. Kännetecknande för honom var att han var så impulsiv. Herbert Tingsten har därvidlag tagit honom i försvar: Sitter man bara och väntar att sanningen skall uppenbara sig blir ingenting gjort”, skrev Tingsten. Ett påstående som nog gällde honom själv också.

Haijbyaffären handlade om hur Kurt Haijby anklagade Gustaf V för homosexuella övergrepp. Hovet betalade beredvilligt ut pengar för att tysta honom, ibland i samarbete med polisen. Kejneaffären kretsade kring pastor Karl-Erik Kejnes påstående att det fanns en homosexlig i Stockholm som bedrev manlig prostitution. Kejne kände sig motarbetad av polisen, som

också vid ett tillfälle gillrade en fälla mot honom i tron att även han var homosexuell, den s.k. knivfällan. Den här affären kom också att rikta sig mot statsrådet Nils Quensel, som tvingades att avgå. Lundquistaffären var uppkallad efter rådmannen Folke Lundquist, som under lång tid förskingrat pengar för sina klienter. En av dem var konstnären Gustaf Unman. Trots starka misstankar gjordes under lång tid ingen polisiär undersökning.

Som vanligt kämpade Moberg på alla fronter: föredrag, tidningsartiklar, stridsskrifter, dramer och film. Men ett medium var stängt: Den svenska radion, försiktig som den var. 1956 när en ny rättsaffär hade seglat upp såg han sin chans. Den nytillträdde radiochefen, diplomaten Olof Rydbeck, hade sagt i radio att programpolitiken skulle få en djärvare inriktning. Moberg nappade på detta och föreslog sommaren 1956 en diskussion med rubriken ”Aktuella rättsskandaler”, alla berörda parter skulle delta. Så långt ville Rydbeck inte gå utan föreslog i stället en principiell diskussion. De två herrarna kom snabbt på kollisionskurs.

Moberg gick med på att delta men hoppade sedan av när han fick veta att professor Herbert Tingsten och andra vidtalats mycket tidigare. Moberg kände sig nedtystad av monopolradion. Nu krävde han en uppläsning av sin nyutkomna stridsskrift *Komplotterna*, annars skulle en redan beslutad uppläsning av *Invandrarna* inte bli av, hotade han. Ett sådant krav går naturligtvis inte att ställa, men Moberg gav sig inte, trots att Radiotjänst motiverade avslaget.

Moberg skrev till Rydbeck att han fick väl göra som Lewi Pethrus, upprätta ett radioföretag i en annan världsdel. Han syftade då på Ibra Radio som pingströrelsen hade startat 1948. Det var en piratradio långt före Radio Nord. Efter debattprogrammet sjöng Moberg ut i *Expressen*: ”När kritik av de ansvariga för rättsskandalerna hos oss inte får förekomma i svensk radio så har vi ju fått det verkligt ovederläggliga beviset för att det svenska rätts-samhället är på glid.”

Radiotjänst begick nu en ovanlig åtgärd. Programföretaget sammanställde den långa brevväxlingen och skickade breven till *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet*. Moberg fick kritik av chefredaktören Herbert Tingsten, som påpekade: ”Det finns ett starkt drag av kitslighet och rättshaveri i Mobergs brev och uttalanden.” Till slut backade Radiotjänst. Läget blev ohållbart. Moberg skulle få framträda i programpunkten ”Fritt ur hjärtat” och kritiserade personer kunde få replik dagen efter. Beslutet kan ses som en viktig programpolitisk vinning med betydelse för framtiden.

Folkpartiets ungdomsförbund, som var motståndare till monopolradion, knöt an till Moberg-debatten och anordnade i början av 1957 en konferens med namnet ”Frihet i etern”. Deltagare var bland andra Moberg, Tingsten, Lewi Pethrus, Rydbeck samt Nils-Erik Baehrendtz från radion. Baehrendtz var i sitt inlägg uppriktig och höll med om att radion hade varit försiktig i överkant i sin programpolitik.

Diskussionen kom till stor del att handla om monopolradion. Vem har förresten gett den svenska staten uteslutande dispositionsrätt till etern, undrade Moberg och svarade själv.: ”Det måste väl ha varit Gud själv.” För Moberg var monopolet något avskryvligt. Monopolradions försvarare borde väl i konsekvensens namn kräva att pressen borde monopoliseras menade han och kom med detta påstående:

Skillnaden mellan pressen och radion är ju endast av teknisk art, och självklart skulle vi ha endast en tidning. Det givna namnet vore Sveriges Tidning, som ägdes och utgavs av AB Tidningstjänst och som övervakades genom en så kallad nämnd, Tidningsnämnden. Och då skulle den spridas genom tvångsprenumeration.

Moberg ville att radion skulle bli lika oberoende av staten som den svenska pressen, och att det talade ordet skulle bli lika fritt som det tryckta, att monopolföretaget Radiotjänst skulle avskaffas, och att varje svensk medborgare skulle ha samma rätt att förmedla det talade ordet genom etern som man har att förmedla det tryckta, skrivna genom trycksvärta.

Konferensen blev en stor framgång för Vilhelm Moberg. Det blev en viktig vändpunkt för honom. Nu togs han mer på allvar och fick stöd i många tidningar. Hans inlägg publicerades och Radiotjänst sände i ”Tidsspeglarna” utdrag ur debatten.

Ja, som ni vet skulle dröja länge än innan det svenska radio- och tv-monopolet började luckras upp för att med tiden upphöra. Början kom med TV3:s sändningar från London till den svenska publiken. Men den här utvecklingen fick Vilhelm Moberg aldrig uppleva.

Vilhelm Moberg fick många hårda törnar i pressen, framför allt i den socialdemokratiska, och han blev ofta förlöjligad och ifrågasatt, en virrpanna som borde hålla sig till sitt skönlitterära författarskap. Han skulle skriva dramatik och inte göra dramatik. Försvårande för Moberg var naturligtvis hans benägenhet att dela ut smockor åt alla håll, likaså hans många gånger skoningslösa ironi i föredragen. Det fanns ibland ett domderande drag hos honom.

Personligen tycker jag att han ändå strävade efter att vara objektiv och resonerande. Det finns ett betydande allvar och ett befriande rättspatos hos honom. Jag tycker att han ofta förde fram frågeställningar som inte bara kunde viftas bort. Det är en journalistik på hög nivå, också en grävande journalistik som inte var så vanlig på den tiden.

De olika rättsfallen pekade på allvarliga försummelser, lättheten att sätta tredskande människor på sinnessjukhus och också på rent kriminella handlingar. Mitt uppe i allt detta är det tydligt att höga ämbetsmän och myndighetspersoner skyddade varandra. Aldrig tidigare hade Myndighets-

sverige blivit så hårt ansatt och kritiserat. Det skulle enligt min mening behövas en tvärvetenskaplig forskning om 50-talets rättsaffärer.

Jag har frågat mig, när jag försökt sätta mig in i de olika rättsaffärerna, om vi ändå inte har mycket att tacka Vilhelm Moberg och andra för att de orkade driva sina kampanjer. De kämpade sannerligen i stark motvind. Det som är beklämmande är att de personer som på lösa grunder blev inspärrade på sinnessjukhus eller blev orättvist dömda till fängelsestraff eller böter aldrig fick någon upprättelse.

Vilhelm Moberg – talaren

Av Anna-Karin Carlstoft Bramell

”Finnarnas kamp är vår egen. Under Karelska näsets stjärnströdda vinterhimmel kämpas i denna kväll västerlandets kamp mot österns barbari, där kämpas åter Hellas gamla kamp mot perserna, där kämpas vår egen kamp, där kämpas den gamla svenska kampen, som våra fäder här har kämpat i 700 år.”

Ja, så här vackert med anaforer, parallellismer, ödesmättad stämning och referenser till antik frihetskamp talade Vilhelm Moberg inför mobiliserade trupper i Norrland i januari 1940. Det är högstämt och uppfordrande och det är bara ett av många exempel på den talekonst som han ägnade sig åt från trettioalet och framåt.

Moberg talade genom åren entusiastiskt om vitt skilda ämnen och i vitt skilda sammanhang, om politik och juridik lika gärna som om litteratur. Han talade inför Yrkeskvinnors klubb, han talade på uppdrag av Röda Korset, inför Gävleborna på svenska flaggans dag, inför Uppsala studenters filmstudio, för Verdandi och på Finlandsmöten och tryckfrihetsmöten och inför Tisdagsklubben, han talade vid det folkpartistiska arrangemanget Frihetens dag, vid författaraftnar och om rättsröta vid de stora folkmötena i Vinterpalatset i Stockholm och han talade om sedlighet i litteraturen, om SÄPO och om monarkin för att nämna några av de många olika sammanhangen. Detta är en sida av hans gärning som har kommit i skymundan. Han talade även gärna i radio, som jag har tagit upp i min avhandling *Vilhelm Moberg tar ställning* och som Göran Elgemyr så intressant har belyst i sin nya bok *Vilhelm Moberg och radion*.

Varför ställde han sig så ofta i talarstolen? Rimligen stal förberedelserna, resorna och framträdandena både tid och energi från annat. Vi kan bara gissa, men som ett ledmotiv genom hela Mobergs författarskap löper lusten att vara med i det offentliga samtalet och här blev föredragsverksamheten en viktig kanal. Det räckte inte att skriva romaner, dramer, tidningsartiklar och stridsskrifter, han måste möta publiken också och tala direkt till den. Vilhelm Moberg insåg att det talade ordet var ett effektivt sätt att nå ut till svenska folket och påverka det och det var detta som var ett av hans främsta syften, vid sidan av själva det skönlitterära skapandet. ”Finns det verkligen någon människa i detta land som inte begriper att jag tusen gånger hellre skulle sitta i lugn och ro och skriva teaterpjäser än syssla med det svåra och smutsiga jobb jag haft det sista året? Men jag kan helt enkelt inte sitta lugn och oberörd och skriva”, säger han 1951. Han har alltså fyra roller; han är epiker, dramatiker och journalist och så har han denna ytterligare roll, som talare. Det här är en mera okänd del av författarskapet, men icke desto

mindre en viktig sådan. För vill man förstå hans författarskap och det continuum, den sammanhängande helhet, som det utgör bör man studera även denna del av hans gärning. Allt hänger ihop hos Moberg. Men det här är texter som sällan kommer i tryck och som därmed gärna glöms bort. En del av manuskripten till föredragen har gått förlorade, men många finns bevarade på Kungliga Biblioteket i Stockholm. En del trycktes i pressen dagen efter framförandet. Några av dem finns samlade i *Vilhelm Moberg i talarstolen*, som var sällskapets årsbok 2011. Låt oss nu här idag göra några nedslag i ett antal av hans intressanta föredrag och se på honom som retoriker.

Det var under beredskapsåren som han allra först trädde fram som knivskarp polemiker och föredragshållare. Det började med engagemanget för Finlandsrörelsen, det fortsatte med kritiken mot inskränkningarna av tryckfriheten och det kulminerade med uppgörelsen med eftergiftspolitiken och socialdemokratin. Det fanns många goda skäl att höja rösten där andra tog till sig uppmaningen att en god svensk tiger. För en man med Mobergs ambition att försöka förstå det politiska skeendet var det en oavvislig plikt att ta till orda när han tyckte att något var fel, men det renderade honom många nedsättande epitet, som ”självkorad nationell hjälte”, ”dvärg” och ”ovederhäftig”. Han positionerade sig nu en gång för alla i opposition gentemot de styrande och gentemot socialdemokratisk press.

Men i Norrbotten i januari 1940 som jag inledde med är det inte eftergiftspolitiken som står i fokus. Han talar högtravande och uppfostrande om vad det är som nu måste försvaras gentemot yttre hot:

Nu ska vi rädda Sverige. Detta land är vårt. Det är vårt med odlarens och brukarens rätt, det är vårt genom rätt, som en flertusenårig bosättning av våra fäder ger oss, det är vårt genom fädernas möda och arbete här, det är vårt genom det blod, som våra fäder offrat för att behålla det, det är vårt genom den kultur som vi gemensamt har skapat här och som har sin särskilda prägel, det är vårt genom själva den kärlek, varmed vi i denna stund av yttersta fara klamrar oss fast vid vad vi högst älska – det är vårt genom all rätt som kan ges människor på jorden... genom all rätt som kan ges och förvärfvas på denna jord. Detta landet är vårt – och vårt skall det förbliva.

Nog är han skicklig i talarstolen. Här finns en genomarbetad rytm i språket som bidrar till att förstärka budskapet om de höga värden som nu står på spel. Som ofta vid den här tiden hämtar Moberg sina argument ur historien.

Det är förfädernas blod som spillts för vår frihet och nu är det kanske på väg att inträffa igen. Fienden beskrivs inte endast i generella termer utan pekats ut: det är Stalin, vars mål det är att genomföra en världsrevolution.

Moberg åskådliggör vad han ser som den kommunistiska ondskan med drastiska formuleringar: ”Han (dvs Stalin) skonar inte den havande kvinnan, inte den orkeslösa åldringen, inte barnet i vaggan. Och vi vet också vad en seger för bolsjevismen betyder. Det betyder ett utplånande av den fria människan. Det krig som föres i Finland är ingenting annat än ett utrotningskrig mot den fria människan på jorden.” Moberg hävdade ju att frågan om Finlandshjälpen var strategiskt angelägen, för om inte Sverige tar till vapen kommer västmakterna eller Tyskland att gripa in och då hamnar Sverige i ett oerhört mycket sämre läge. Norden måste hålla ihop.

När han talar i Växjö en månad senare upprepar han flera gånger satsen ”vi måste hjälpa Finland för att hjälpa Sverige”. Och han säger:

Vi erkänner inte att våldet är någon skiljedomare emellan vare sig folk eller individer. Men vad hjälper oss nu vår fredskärlek mot en angripare? Vi har förklarat oss neutrala i stormaktskriget – vad hjälper det? Finland förklarade sig också neutralt – vad hjälpte det? Finland ville hela tiden underhandla om fred, men vad hjälpte det? Vi kan inte gå en fientlig armé till mötes och säga: Här har ni ingenting att göra. Vi är fredsvänner här, vi är neutrala. Nej, vi är inte hjälpta på det sättet.

Budskapet betonas genom de många retoriska frågorna och den skenbart sakligt resonerande hållningen. Här finns en retoriskt effektiv alarmerande tidsfaktor, snart är det för sent. Moberg vädjar till åhörarnas känslor och han skapar skickligt appeller. Han var inte så lite kontroversiell i sitt ställningstagande för svensk hjälp till Finland. Han tillhörde den så kallat aktivistiska sidan som rent generellt propagerade för en svensk intervention i Finland, även om han själv inte var drivande i just den frågan. I den allmänna debatten betonades den nationella enigheten. Även Moberg betonar i sina föredrag det här året att det är angeläget att vara lojal med samlingsregeringen. Men han tillhörde inte dem som önskade nöja sig med andlig värnplikt: Vår frihet är hotad, säger han, och ”då måste även författarna vara skyldiga att inträda i kampen och försöka i första hand kämpa med själva skrivkonstens vapen – i avvaktan på att han får tillgripa de andra, de yttersta vapnen”. Detta säger han i föredraget i Växjö.

Mobergs engagemang i Finlands-frågan kom att betyda mycket för hans utveckling som samhällskritiker och talare men också för hans tjänstgöring som landstormsman i Nynäshamn. Efter freden den 13 mars 1940, när han för övrigt var på plats i Finland för att samla material för en serie tidningsartiklar, vände han sig alltmer emot samlingsregeringen och eftergiftspolitikerna och blev en av dess fränaste kritiker.

I november 1940 tackar han ja till att tala inför Röda Korset i Grisslehamn och Väddö. Föredraget är ett fint exempel på hur mån han är

om att bidra till försvarsanda och sammanhållning. Med många patosargument försöker han inge förtröstan om att arbetet med att lindra mänsklig plåga är av yttersta vikt. Människoslaktet är just nu utsatt för sin kanske hårdaste prövning men det åligger varje enskild människa att bevisa sin själsliga styrka. ”När mänskligheten krälar i förnedringens djupaste dy, så frestas vi att tvivla på dess höga bestämelse. Och dock – vi måste tro, och här har vi något som hjälper oss att tro. Vi har dock bevittnat, att det finns krafter som intet våld förmår slå ner. Så länge det ännu finns värden så höga, att människor kan av fri vilja gå i döden för dem – så länge kan ingen förtvivla om mänskligheten.”

Föredragets grundstruktur är antitetisk; Moberg tecknar en bild av människan som å ena sidan barbarisk och brutal, å andra sidan som ädel och okuvligt god. Han gör som varje god retoriker, han smickrar och tillskriver sina åhörare åtråvärda egenskaper: ”Röda korsets verksamhet är en företeelse som i dessa mörka tider hos mången uppehåller hoppet om människan. Ofta är vi benägna att förtvivla om den brutala, lågsinnade, hämndlystna våldsvarelse, som kallas människa. (...) Då bryter detta tecken, det röda korset på vit botten, igenom mörkret, ett ljusskimmer bryter igenom i denna våldets långa natt, och vi reser åter vårt huvud i hopp. Det röda korset på vit botten – det är den mänskliga medkänslans och det mänskliga ädelmodets vittnesbörd om den okuvliga människoanden. Dess vittnesbörd säger oss: Förtvivla icke!”

1942 är Sverige omringat i ett allt mera sargat Europa. Moberg har haft stora framgångar med romanen och dramat *Rid i natt*, denna glödande appell för nordisk sammanhållning och motstånd mot den tyska inkräktaren. Och märk väl, i romanform kunde författarna tala klartext men inte i tidningarna, som var utsatta för hårdare kontroller. Eyvind Johnson kunde i sin roman *Krilons resa* (1942) redogöra för autentiska vittnesmål om nazisternas tortyr av norska motståndsmän. Men när samma uppgifter trycktes i pressen ledde det till tidningsbeslag och tidningssidor som gapade tomma i enlighet med den hårdare tryckfrihetspolitiken, vilket drabbade bland andra *Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidning*.

Moberg har ett övergripande viktigt skäl till att stöpa om sin berättelse om den okuvlige Svedje-bonden i Brändebols by genom att arbeta om den till film och drama. Det är att nå ut till så många människor som möjligt. Han vill till varje pris vara med och påverka svenska folket att engagera sig politiskt. Om detta berättar han i ett föredrag som blir en direkt uppmaning till svenska författare att bistå honom i kampen för att väcka människor ur passivitetens förrådiska slummer. ”Atmosfären i våra dagars Europa är sådan, att det är just de självklara sanningarna som är chockerande och kätterska. Därför tror jag det är nödvändigt att upprepa dem så ofta som möjligt. När begreppen håller på att förvändas och orden håller på att förlora sin valör och vändas i sina motsatser, så är det sannerligen fara å färde. Om

propagandan ständigt förkunnar att svart nu har blivit vitt, så kan det hända att en del människor till slut av ren trötthet frågar sig: Kanske det ändå ligger någonting i påståendet. Då är det nödvändigt att envist hålla fast vid de elementäraste sanningarna och rättsbegreppen och åter och åter upprepa de självklara tingen”, säger han i föredraget ”Roman, drama, film” från 1942.

Moberg formulerar en angelägen appell att nu är det livsviktigt att tänka självständigt. Han kommer med en budkavle och den tas väl emot av svenska folket. Berättelsen om bönderna som plågas under de tyska inkräktarna blir en stor försäljningssuccé. Som ni vet ändrades epitetet tysk till utländsk när *Rid i natt* sattes upp på Dramaten 1942. Moberg fick veta att skälen för denna ändring var uteslutande konstnärliga. ”Det låter bättre”, fick han höra, ”det får en vidare adress på så vis och riktar sig åt alla håll”, hette det från teatern, säger han i föredraget. ”Jag misstänker inte att några andra motiv kan ha förelegat. Och det kan absolut inte ha varit fråga om något obehörigt hänsynstagande till den nationalsocialistiska regimen i Tyskland. Som bekant har den aldrig tidigare utövat några påtryckningar i dylika fall på oss här i Sverige eller över huvud gjort några försök att blanda sig i svenska förhållanden. [...] Här kommer jag osökt in på den svenska teaterns ställning till våra dagars aktuella debatt. Det är egentligen ingen ställning alls. Frihetskampen klyver världen omkring oss i två hälfter, men teatern har ingen aning om vad som sker”, säger Moberg uppfodrande och kritiskt med adress till många av sina författarkollegor, de som valde att stå utanför samhällsdebatten. Vilhelm Moberg hade uppfattningen att författarrollen innebar en plikt att vara som ett salt i samhällskroppen. Genom att inte ta ställning tar man också ställning.

Han rundar av sitt föredrag med mycket kraftfulla formuleringar, i en vacker appell för att diktarna ska ägna sig åt det som just nu är det allra nödvändigaste, att inte vara neutrala när det gäller att värna friheten:

Svensk dikt har här sin stora kallelse: Att väcka och egga och stärka vårt folks frihetsvilja och frihetssinne – att ropa detta folk vaket och hindra det från att försjunka i den bedrägliga tron, att det gives någon fred utan frihet. Fred har allenast den fria människan och ingen annan, fred har allenast det fria folket och intet annat folk. Och diktarens lösen måste vara densamma som soldatens i den ställning han fått order att försvara: Aldrig ge upp – aldrig!

Moberg var inte skolad i klassisk retorik, men han hade en mycket god känsla för det talade ordet. Han tillägnade sig en praktisk talekonst och han lärde sig genom folkrörelserna som han mötte här i Småland i sin ungdom genom folkliga talare. Han inspirerades av nykterhetsrörelsen och ungsocialismen. Redan 1909 blev han medlem i en ungsocialistisk klubb vid glashyttan där han arbetade, 11 år gammal. Han sålde den mycket radikala

tidningen *Stormklockan*, som var det socialdemokratiska ungdomsförbundets tidning.

Han drevs tidigt av ett starkt intresse för opinionsbildning vilket senare bidrog till framgångarna i talarstolen. På tidningsredaktionerna i Vadstena, Motala, Arvika och i Alvesta där han var lokalredaktör drillades han i konsten att formulera sig träffsäkert och engagerande. Under beredskapsåren som innebär hans första möten med den riktigt stora publiken åberopar han ofta positiva föreställningar om svenska folket, utifrån en historieskrivning präglad av patos-fyllda bilder av allmogens frihetskamp. Han smickrade gärna sin publik och tillskrev den rättrådiga egenskaper i syfte att egga till ökad försvarsanda.

Genom att ställa sig i talarstolen kunde han förstås på ett direkt sätt få kontakt med sin publik. Jag tror det var viktigt för honom, som tillbringade så mycket tid ensam i skrivarstugan men som också hade den här väldigt starka driften att vara med och påverka och inte minst att gå i dialog med andra människor, att debattera. I talarstolen är han underhållande och kvick, skarp och ibland sarkastisk, ibland högrävande retorisk och dramatisk. Det märks att han trivs som talare och han visste hur man fick publiken att lyssna.

1940-1941 reste Moberg ut i landet för att hålla föredrag om den ifrågasatta tryckfriheten, som samlingsregeringen tyckte sig ha goda skäl att inskränka. Han hade ju etablerat kontakt med Torgny Segerstedt i *GHT* i samband med att artikeln ”Vapnet som icke får utlämnas” blivit refuserad av bland andra *DN*. Segerstedt blev glad över att kunna knyta Moberg till tidningen och öppnade sin kultursida för hans artiklar. Föredraget ”Tystnad råder i landet” kan ses som en fortsättning på ”Vapnet som icke får utlämnas”. Det var svårt att hitta en ledig lokal när Moberg ville tala, för av någon anledning visade sig Folkets Hus vara fullbokade just när han skulle komma. Men, han håller sitt föredrag bland annat vid Liberala studentklubben i Stockholm och i Eskilstuna. Han säger:

Om vi aldrig har behövt det fria ordet förr, så behöver vi det nu, när förmörkelsen breder ut sig omkring oss./Vår tid är en karaktärernas sällningstid. Nu prövas personligheten, nu mätes människorna med de enda mått som gäller./Det finns ett oöverträffat slag av propaganda, ett utmärkt sätt att propagera bland fria folk, och det är helt enkelt: Att säga sanningen. / och han slutar: Är inte vårt folk enigt om att det skall försvara sin frihet, sin svenska egenart, sin kultur, sina andliga värden? Det här fria landet är vårt och vårt skall det förbliva!

Moberg tecknar en hotbild av framtiden, men han visar samtidigt att möjlighet till räddning fortfarande existerar, om folket hörsammar kallelsen och reser sig, mot de styrandes försök att inskränka den livsviktiga

tryckfriheten. Detta är förstas klassisk retorisk strategi för att övertyga. Den socialdemokratiska tidningen *Folket* hade en referent på plats i Eskilstuna, men denne var inte positiv: ”Siste talare var Vilhelm Moberg, om vilken man kan säga att han mest talade om socialdemokratins försyndelser än om något annat. Hans bombastiska förklaringar gjorde ett föga angenämt intryck i jämförelse med de båda andra talarnas sakliga och lugna inlägg. Arten av hans inlägg motiverar icke heller något referat”, står det i tidningen dagen därpå. Konkurrenten, *Eskilstuna-Kuriren* under ledning av antinazisten J A Selander intog en diametralt motsatt hållning och publicerade hela Mobergs anförande, vilket han påminner om i en artikel vid tidningens jubileum 1965. Om jag inte haft tidningsreferatet hade jag knappast själv trott att jag hållit föredraget, sa Moberg då. Så hårt trängd kände han sig under denna period, när Pressnämndens ordförande Sten Dehlgren var chefredaktör på *DN* och känsliga nyheter skickades ut från TT via Informationsstyrelsen på särskilt grått papper, så att de inte skulle hamna i tidningen, allt enligt UD:s instruktioner.

Man kan i efterhand tycka att det mesta av det som Moberg sa från talarstolarna under beredskapsåren är ganska sansade saker, men på sin tid var det mycket kontroversiellt. Efter ett föredrag i Göteborg 1943 stod det i tidningen *Social-Demokraten* att Moberg kommer dragande med ”grundlöst snack” och att svenska folket skrattar åt honom. Det här var efter att han talat vid ett möte med föreningen Kämpande Demokrati. Föreningen ville väcka opinion emot kommunism och nazism utifrån grundtesen att båda är samma andas barn, vilket ju var även Mobergs åsikt. Ture Nerman, som Moberg kände i dennes egenskap av utgivare av antinazistiska tidningen *Trots allt*, var föreningens vice ordförande. Mobergs föredrag hade rubriken ”Vi får inte glömma”. Liksom karaktärerna i *Rid i natt* grubblar över när man ska kämpa mot våldsmakten, när det är rätt läge att sätta igång med motståndet, så drar Moberg fram de svenska politikernas tvehågsenhet i ljuset. Vi får inte glömma deras svaga vacklande när våra demokratiska frihetsideal var som allra hårdast trängda, ”när stormen ven som vassast över den svenska frihetens skansar”, säger han. ”Hårda tider sällar människan”. Det är svenskarnas plikt att ställa större krav på sina hövdingar. För morgondagens skull, för framtidens skull”, avslutar han.

Moberg väcker bara löje, skrev tidningen och han borde inse sina begränsningar. Han borde sluta att förväxla sig själv med svenska folket. Ja, nog ville Moberg gärna iklä sig rollen av folktribun, en som för folkets talan gentemot de styrande. Men särskilt den socialdemokratiska pressen tog illa vid sig av hans ambitioner. I huvudorganet *Social-Demokraten* skrev chefredaktör och riksdagsman Richard Lindström 1943 att ”Moberg rider om nätterna, men han rider vilse. Han är en dvärg som sprider perfiditeter mot regeringen”.

I Gävle på Svenska flaggans dag 1944 har opinionsvindarna vänt, nu är Moberg huvudtalare inför bland andra landshövdingen Richard Sandler, tidigare socialdemokratisk statsminister och utrikesminister. Hälsinge regementets musikkår spelar Svenska arméns paradmarsch och publiken sjunger ”Vår Gud är oss en väldig borg”. Moberg säger att varje gång han hissat svenska flaggan sedan 1940 har han tänkt att om det hissas en flagga med ett annat kors än det blågula, då kommer han att vara död. ”Vi vill icke se någon annan flagga över våra huvuden med ett eller annat korstecken än det gula”, säger han i Gävle. ”Helt enkelt därför att vi vill råda oss själva. Inga stora ord behöver tillgripas för att förklara det. Det finns ett ord: Frihet. Vi har börjat få en föreställning om vad det begreppet innebär”.

Bland de bilder som återkommer i Mobergs föredrag vid den här tiden är den svenska naturen en av de vanligaste. Den blir ett övertygande argument i sig:

”Fosterlandet, det svenska, det är mitt ursprung, min växtplats, barndomens jord. Den jord, där jag sprang barfotad och kände enrisbuskens barr sticka under fotsulorna. Barndomens mark – det är vårens ljusnande kvällar, där morkullan sträckte över stugbacken och tranan skrek i kärret. Det är sommarens bäck, som rinner med sitt ljumma vatten och sköljer kring barnaben med sårskorpor på knäna. Det är höstens rödglödande lingontuvor och klara morgnar, då äpplena plockas i det daggiga gräset. Det är vinterns snödrivor vid farstubron, det är iskanan och kälkbacken. Allt detta är ett barns liv i en gammal mossig och grå soldatstuga på en stenbacke inne i skogen. (...) Det är ödslighet och ensamhet, och det är fattigdom. Men det är också något annat och mer. Det är frid och trygghet till liv och lem i ett fredligt land, där barnen födes fria av fria föräldrar. (...) Det är ett land, där var och en kan få växa och utvecklas efter sin egenart, där var och en kan vara olik alla andra och hysa meningar olika alla andra – och dock får behålla både sin frihet och sina liv. Detta är för mig det svenska. Det omistliga”, säger Moberg tidlöst i Gävle. Ja, 1944 är det lättare att tala öppet om vad som är och vad som varit. Moberg har hudflängts för sin kritik mot samlingsregeringens eftergiftspolitik, men i Gävle tycks allt vara glömt och han får kliva upp i talarstolen som officiell representant för optimism och sammanhållning.

Det här med vikten av ifrågasättande av de maktägandes versioner av vad som är sanning är ett tema som sedan kommer att dyka upp igen under femtiotalet, när Moberg vänder sig mot gamla förljugna strukturer som han vill se ersatta med transparens. När han för första gången ställer sig i talarstolen i Vinterpalatset i Stockholm 1952 för att tala på ett stort folkmöte arrangerat av föreningen Rättsvärnet uppstår tumult. Ca 1500 personer satt i publiken och utanför rådde enligt *DN* kravallartad trängsel då flera hundra personer köade och försökte komma in. Moberg kom upp i talarstolen iklädd en fiskbensmönstrad gråbrun kostym och en illröd slips. Applåderna brakade

så att mötesordföranden hovrättsrådet Viktor Petrén fick inskrida för att Moberg skulle kunna göra sig hörd. När Moberg berättat hur han plockat med sig de hemligstämplade dokumenten från Justitiekanslern, dokument som avslöjade hur myndigheterna utsatt Haijby för rättsövergrepp, avbröts han av en orkan av jubel. Oordningen varade i hela tio minuter. Ja, för sitt brott att låna de hemliga handlingarna och låta avfotografera dem och offentliggöra innehållet straffades Moberg med dagsböter för egenmäktigt förfarande. Han etablerade sig nu definitivt som en slags självutnämnd inofficiell folktribun. De enormt komplicerade turerna i rättsaffärerna var en utmaning för honom som redan var djupt inne i skapandet av emigrantromanerna. Arbetsbördan var enorm de här åren. Men han kunde inte låta bli.

Just det muntliga framträdandet spelade en stor roll för honom även de här åren. Han skriver i ett brev till dåvarande riksåklagaren att ”det är min medborgerliga skyldighet” att upplysa svenska folket om vad som förevarit, vilket är en helt annan sak än den officiella versionen. ”På grund av mina erfarenheter från folkmötena i Stockholm anser jag det vara mest verkningsfullt att bedriva upplysningsverksamheten i denna affär muntligt, i form av föredrag.” Ja, han ville gärna vara en folkets talesman. Kritikerna hade emellertid svårt att hantera hans stora anspråk på att komma med obekväma sanningar och med hans rollbyten. *Tidningen Social-Demokraten* utnämner honom nu till ”en av vår tids pösigaste ballonger” och i *Svenska Dagbladet* kallas han ”virrpanna” – men för honom själv smälte det skönlitterära skapandet samman med det journalistiska grävandet. Det fanns ingen konflikt mellan de olika genrerna – de befruktade varandra och han hade ingen hierarkisk syn på dem. Som Herbert Tingsten skrev: ”det fanns en utpräglad tendens att kritisera honom. Delvis berodde detta på hans motiv. Var det pga en tillfällig oförmåga att skriva inom citationstecken riktiga romaner som han glidit över till en form av politisk propaganda? Hur mycket respektablare var inte andra författare, som höll sig till sitt, ja, så gick tongångarna hos Mobergs belackare, enligt Tingsten i dennes memoarer.

Utmärkande för Mobergs föredrag om rättsaffärerna är i vilken hög utsträckning han bygger innehållet på sitt eget ytterst omfattande undersökningsarbete. Han hade kunnat brännmärka enskilda myndighetspersoner hårdare och eldat känslorna hos sin publik. Men han väljer att fylla föredragen med hjälp av uttalanden, vittnesmål, dokument, promemorior, brev, myndigheternas utredningsresultat osv och sina egna undersökningar. Fakta och åter fakta, Moberg arbetar som en spårhund och som en forskare. Detaljerat blev det, bitvis svärgenomträngligt och kanske ligger här en förklaring till att en del ser honom som rättshaverist, både då och nu. Jag har tagit del av det mesta som har skrivits om rättsaffärerna och tror att jag vågar påstå att det är svårt att hitta direkta sakfel hos Moberg, tillspetsningar ja

visst, men inte felaktigheter. Han var noggrann som en forskare och det bör erkännas honom. Han kom också att inta en central ställning i svensk debatt om rättssäkerhet, han blev en drivande kraft genom sin oräddhet och sin väldiga energi. De av er som har tagit del av Tage Erlanders dagböcker, utgivna av sonen Sven Erlander, har kanske noterat hur ofta Sveriges statsminister tvingades förhålla sig till den obändige författaren Moberg som ständigt återkom med nya fakta, nya ifrågasättanden av inte minst hur Haijby-ärendet hanterats. De stora folkmötena i Vinterpalatset var mycket uppmärksammade i pressen. I Erlanders dagbok från 1952, utgiven 2002, bekräftas att justitieminister Zetterquist motiverade intagningen av Haijby på Beckomberga med att Haijby skulle misskrediteras; han var sinnessjuk enligt justitieministern men intagningen skulle framför allt minska tilltron till ryktesspridningen om hans relation med kungen. Ryktena var dock sanna, säger Justitiekansler Ahlsén till Erlander. Här är det än en gång viktigt att betona vad kärnan var i affären för Mobergs del. Det var den bristande likheten inför lagen, det var bruket av hemligstämpeln, det var hemlighållandet och smusslandet och nedtystandet av Haijby som han reagerade på. Haijby borde inte ha fått månatliga utbetalningar från hovet ur Stockholms polischefs hand på dennes tjänsterum därtill mot kvitto, menade Moberg. Hans sak borde ha prövats långt tidigare innan han så småningom dömdes till sex års straffarbete för utpressning.

Idag kallar en del Moberg för homofob, vilket är okunnigt. Moberg har aldrig egentligen diskuterat homosexualitet, om man undantar romanen *Det gamla riket* och det bör man göra, eftersom det är en roman och inte kan läsas på något annat sätt än som den fiktion och den satir den är. Moberg var en av ytterst få som faktiskt ställde sig på den homosexuelle Kurt Haijby sida och till och med agerade som hans ombud. Han kunde göra det, bland annat just därför att han inte ansåg frågan om sexualitet vara relevant. Hade han varit homofob hade han inte velat befatta sig med Haijby. Moberg diskuterar inte i något sammanhang arten av Haijby relation med kungen. Det var inte det frågan gällde för honom. Haijby hamnade i den sits han gjorde på grund av otillbörligt hänsynstagande till kungen, hovmentalitet, bristande likhet inför lagen och genom sin egen girighet. Som tack för sitt engagemang för Haijby och andra, som pastor Kejne och professor Olof Selling, fick Moberg utstå hård kritik. Han ombads att hålla sig till fabulerandet som romanförfattare och inte blanda sig så mycket i det dagsaktuella, som han ändå inte begrep sig på, hette det. Han blev sällan bemött i sakfrågorna. I stället kritiserades hans person. Tidningen *Folket* skriver att Moberg drunknar i "en störtflod av onyanserad och odokumenterad propaganda". Liberala *Lunds Dagblad* hävdade att humöret är problemet: "Att Vilhelm Moberg går omkring och är permanent arg och på kokpunkten, härom tvekar man inte". Andra röster i kören fanns. *GHT* talar om hans polemiska mästerstycken och jämför med Strindberg.

Var Moberg en god talare? Han arbetade med en stark känsla för rytm och variation. Han var autodidakt och folkslig och lättillgänglig. Hans tal är genomarbetade och noggrant förberedda, det framgår av de bevarade manuskripten, med korrigeringar i marginalen och mängder av tillägg och överstrykningar och förtydliganden. Hans stilideal är det enkla, vilket kan vara komplicerat nog. Som ni kanske har hört skrev han om varje manus till sina romaner tre gånger för att slipa fram de exakt rätta orden och meningsbyggnaderna. Om detta även gällde för föredragen kan vi inte veta, men som talare tycks han i vilket fall ha nått ut till sin publik. Han drog alltid mycket folk och hans ställningstaganden väckte uppmärksamhet, naturligtvis med draghjälp av hans position som författare. Han kunde konsten att göra sig hörd.

Man kan tycka vad man vill om Vilhelm Mobergs åsikter, man behöver inte hålla med honom, men man kan inte bortse ifrån det starka samhällsengagemang han hade. Han blandade sig ständigt i debatten som han många gånger vitaliserade genom sina artiklar, föredrag, romaner, dramer och stridsskrifter i över fem decennier. Det har alltid ett pris att gå mot strömmen, att ifrågasätta etablerade sanningar och att kritisera sådant som hos andra väcker konflikträdsla snarare än saklig distans och kritiskt förhållningssätt. Det gäller förstås i lika hög grad idag som då.

Moberg var, vill jag påstå, en modig man. Det där glöms bort numera, när man inte längre minns hur ifrågasatt han var under sin levnad och vilka risker han tog. Han hade med största sannolikhet tillhört dem som hade tystats om nazisterna valt att ockupera Sverige, men han lät inte detta avskräcka sig. *Rid i natt* förbjöds som ni vet i alla tyskockuperade länder.

Han gjorde under hela sin gärning många upprörda med sina ställningstaganden och han förlorade sannolikt åtskilliga läsare på kuppen. Det är så lätt att man nöjer sig med att hylla hans författarskap idag på betryggande avstånd från de samtida frågeställningar han drev, men det innebär samtidigt att man också avvärpar honom och tar udden av det viktiga han hade att säga. Han var stridbar och han ville vara det. Att ifrågasätta var författarens viktigaste uppgift. De värden Moberg lyfte upp till belysning är tidlösa och måste försvaras än i dag. Det som många gånger plågade honom var att man istället för att bemöta honom med argument och med fakta kritiserade hans person och ifrågasatte hans motiv till att engagera sig. Ville han inte bara göra sig märkvärdig, när han ställde sig i talarstolen i Vinterpalatset i Stockholm och gång på gång kritiserade jurister, hovet, kyrkan, regeringen? Ville han inte bara sälja mera böcker? Nej, han ville bidra till en ny öppenhet kring komplicerade företeelser som många tyckte att det var obehagligt att prata om.

För att citera Ingemar Hedenius, professor i filosofi, är Mobergs stil i bästa mening akademisk, dvs han är uppriktigt intresserad av att nå fram till

vad som verkligen hänt – hans stil är utpräglat utredande, koncentrerad och rakt på sak. Rättsaffärerna var detaljtyngda och svårt komplicerade. Även om frågan om monarkins framtid i Sverige var ytterst allvarlig för Moberg är det uppenbart att den frågan gav honom utrymme att framträda på ett ledigare och mera uppsluppet vis jämfört med föredragen om rättsaffärerna. Så blev också bemötandet av honom ett annat, snällare men också nedlåtande och han skildras många gånger som en lustigkurre utan att argumenten bemöts.

1955 håller han ett föredrag om monarki kontra republik och medverkar i en efterföljande debatt med Ivar Harrie vid Republikanska klubbens allra första tillställning. Vilhelm Mobergs dotter Eva var en av grundarna av föreningen. Mobergs medverkan recenseras i pressen: ”Hans svindlande religionshistoriska perspektiv om monarkins uppkomst och dråpliga skildringar av hovämbetets policy utlöste skratt och applåder på löpande band.” Hans snärjande folktalardiktion var doserad av smil och kryddade vändningar”, heter det i *Arbetaren*. I *Aftonbladet* skriver Sven Stolpe att Moberg vann publikens sympati: ”Stockholmaren i allmänhet och söderbon i synnerhet älskar det snabba tempot, den välplacerade klyschan, den fräna demagogien. Ville från Momåla kan konsten. Han har ärvt metoden från sina fäder på Moheda marknad, som satte snusstrålen mellan ögonen och snusdosan mot hakan på eventuella meningsmotståndare. Ville slog in så virtuosa fullträffar på hovnarrar och eriksgator, att söderpubliken hojtade av förtjusning”. Stolpe skriver skämtsamt om republikanska klubben med ”minst 300 väldiga kämpar med dotter Moberg i spetsen som en hojtande frihetsgudinna (i frygisk mössa och med blottad barn)”. Frågan om monarkin är heller inte kontroversiell på samma vis som andra ämnen Moberg tar upp.

Ett annat exempel är när han har talat om monarki och republik hos Studentföreningen Verdandi i Uppsala i mars 1966. Ingemar Hedenius var en av de medverkande och han minns:

Eftersom jag aldrig går på folkmöten var detta första gången jag upplevde honom i den rollen. Kunde detta verkligen vara min högt beundrade, fint intelligente vän Ville? Han bredde på med de enklaste knep, anekdoter och allehanda fräcka grepp. Ett ögonblick tänkte jag: Han är egentligen inte en människa utan ett fabeldjur, en grobian med sin breda käft och totala ringaktning för ordning och reda. Saken var bara den, att han hade erfarenhet av en del av livet som jag i min skyddade tillvaro knappast ens hade kommit i beröring med, och han följde till punkt och pricka de så kallade spelregler som tillämpas där. Ville var som fisken i vattnet på denna bisarra tillställning, och i motsats till mig hade han riktigt bedömt vad det var fråga om.

Det vill säga, Moberg visste hur en folkslig talare agerade. Om man tittar närmare på hans manuskript från den här kvällen i Uppsala hittar man en hel del finurliga vändningar. ”Om jag vore kung så skulle min första och sista regeringshandling vara att abdikera. Ja, kanske skulle jag ordna en sak till, om jag hade makt: Jag skulle förbjuda manliga präster”. Riksdagen hade debatterat frågan om monarkin kontra republik och Moberg kommenterar detta: ”Aldrig har ett så litet antal riksdagsmän yttrat så många floskler, och aldrig har så många riksdagsmän talat så mycket och sagt så litet. Man måste gå tillbaka till den tid, då nämndeman C. J. Jonsson från Mörkhult i Småland, den klassiske riksdagspekoralist, ännu satt i andra kammaren. Ja, han sitter nog kvar än – i en del bänkar och han tycks vara jämt fördelad på alla partier, med någon övervikt för högern och folkpartiet.”

”Den högst uppsatte av dem alla, statsminister Erlander, var bortrest och deltog inte i debatten. Men han hade intagit sin ställning i god [tid] före. Han har uttalat sig för norska Aftenposten och sagt: ”Jag är republikan, men det betyder inte att jag vill ha någon republik.” Nästa gång kommer han, förmodar jag, att säga: Jag är demokrat, men det betyder inte att jag vill ha någon demokrati. Herr Erlander är ju nämligen alltid konsekvent i sina uttalanden. Enligt Per Albin Hansson är politiken det möjligas konst. Men hans efterträdare som statsminister behärskar till fulländning det omöjligas konst. Han kan samtidigt intaga två alldeles motsatta ståndpunkter.” Ja, så sa Moberg i Uppsala 1966. Det är slagkraftigt och det är underhållande. Man kan lätt inse att publiken, som till stor del bestod av studenter, var road.

I uppropet mot *Utvandrarna* 1951 hävdades att boken var äcklig och slipprig och bidrog till kulturförskämning, menade bland andra Ebbe Reuter Dahl. Moberg försvarade sitt skapande i en debatt om sedlighet i litteraturen på Medborgarhuset i Stockholm. Han höll ett inledande föredrag i vilket han tog fasta på det absurda i uttrycket smutslitteraturens dekadens och han vänder kritiken till ett underhållande motargument:

”Utvandrarna” räknas alltså ingalunda till den gamla vanliga sunda smutslitteraturen, min bok står under den, den står på en ännu lägre nivå. Tidigare har det tydligen funnits en sund och frisk och ärbar smutslitteratur, men i och med ”Utvandrarna” har denna litteraturart sjunkit ända ned till dekadensens nivå: Nu är smutslitteraturen alldeles i utförsbacken, den är också degenererad. Ingen författare torde kunna underträffa den låga nivå, som jag i denna bok lyckats uppnå.

Jag känner mig nu mycket hedrad av att jag har blivit angripen av samma art av människosläktet, som en gång i tiden stämplade Strindberg, Fröding och Agnes von Krusenstjerna som smutsskribenter. Jag har till och med nått längre än dem inom detta litteraturområde: Jag har lyckats åstadkomma dekadent smutslitteratur. Jag har här överträffat eller underträffat dessa medtävlare i branschen, vilket man nu vill.

Debatten lockade fullt hus och refererades av tidningarna följande dag. Meddebattörerna var bland andra pastorerna Lewi Pethrus och Hilding Johansson. Moberg verkar av tidningsreferaten att döma ha haft gott stöd av publiken i lokalen. *Aftonbladets* Allan Fagerström var på plats och skriver i tidningen nästa dag att ”Moberg gick fram som ett mellanting mellan en bard från Algutsboda och en sofistikerad modern lekare”. Han satte in knock-ouren på slutet med sagolikt säker känsla för situationen genom att som ett dråpslag plocka fram sin mormors gamla Bibel och med den i hand hävda att det var den bok som betytt mest för honom i hans författarskap. Sedan var matchen Mobergs, skriver Fagerström.

För de flesta är Vilhelm Moberg förstås framför allt skönlitterär författare och upphovsman till flertalet odödliga berättelser. I ett av sina allra sista framträdande som talare, i Nås kyrka i juli 1970, talar han om det litterära skapandet. Han kunde vid det här laget se tillbaka på ett mycket gott livsverk. Han hade för alltid skrivit in sig i svensk litteraturhistoria och därtill hade han i flera perioder gjort viktiga bidrag inom opinionsbildning och samtidsdebatt. I föredraget konstaterar han att konsten att skriva i mångt och mycket handlar om förtätning och enkelhet.

Att skriva svårbegripligt eller helt obegripligt anser jag inte vara någon konst. Konsten är att skriva helt enkelt och begripligt, att skriva för alla människor, folk inom alla grupper, hög och låg, lärd och olärd. Och epik är inte mångordighet och utförlighet, utan korthet och knapphet, koncentration.

Mobergs ord från samma föredrag om värdet av läsande och skapandet av litterära gestalter får runda av den här stunden: ”Berättandet är en kommunikation emellan individer som vi inte kan undvara. Människoskapandets konst är alltför gammal för att kunna dö. Den kommer att överleva – därför att människan behöver den. Hon behöver denna diktens identifikation med sina likar – hon behöver dem i sitt futtiga liv, för att utvärda det, för att utvidga det.” Han talar om det mysterium som uppstår i mötet mellan roman och läsare, mellan de fiktiva gestalterna och den som följer handlingen genom läsakten. Vad är det då som driver oss läsare, vad är det vi söker? Jo, säger Moberg: ”Vi söker någonting utöver vår enskilda, personliga tillvaro, någonting utöver det otillräckliga livet på jorden. Vi läser för att komma över vår omgivnings gränser, vår vardags monotona, ensidiga erfarenheter, våra vardagliga plikter, den upprepning och monoton som är oskiljaktiga från vår vardag.” Kriteriet på sann människoskildring är att personerna fortsätter att leva ett intensivt liv när läsningen är avslutad och boken står åter på sin hylla. *Moby Dick*, *Anna Karenina*, *Mr Pickwick*, *Faust* är några exempel han räknar upp. ”De är mera levande för mig än mina

samtida på jorden. De sysselsätter min fantasi så att jag aldrig blir färdig med dem. Varför? Det är diktningens oåtkomliga hemlighet.”

Vilhelm Moberg-Sällskapet småskrifter

1. Birgitta Råd: *Som om pappa levde* (2005)
2. Marianne Forssell: *Rätt eller röta? Vilhelm Moberg och rättsaffärerna* (2006)
3. Ulf Beijbom: *Vilhelm Moberg, Karlshamn och utvandrarerna* (2007)
4. Ingrid Nettervik red.: *Vilhelm Moberg i fejd med hembygden – en spännande brevväxling* (2008)
5. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg ”i stor tacksamhet till KB”* (2009)
6. Ingrid Nettervik red.: *Axplock från Dagar med Moberg. Fyra föreläsningar* (2010)
7. Ingrid Nettervik red.: *Ny Dag med Moberg. Tre föreläsningar* (2010)
8. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg på KB. Två utställningar* (2011)
9. Ingrid Nettervik red.: *Dramatikern Vilhelm Moberg. Tre föreläsningar* (2013)
10. Ingrid Nettervik red.: *En Dag med Moberg. Moberg och religionen. Spåren i Kalifornien. Fyra texter* (2014)
11. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Moberg som samhällskritiker. Fyra texter* (2015)
12. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Mobergs språk och det fria ordets kraft. Fem texter* (2016)
13. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred. Fyra texter* (2017)
14. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Moberg och medierna samt Raskens* (2018)